

**ZAMONAVIY REJISSURADA
BADIY ASAR TAHLILI VA UNING
SAHNAVIY TALQINI**

- ❖ **O'zDSMI huzuridagi Tarmoq markazi**
- ❖ **“Rejissyorlik san’ati” (turlari bo‘yicha) yo‘nalishi**
- ❖ **f.f.n., professor Umarov Ma’mur**

Modulning o‘quv-uslubiy majmuasi Oliy ta’lim, fan va innovasiyalar vazirligining 2023-yil 25-avgustdagi 391-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dasturi va o‘quv rejasiga muvofiq ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: O‘zDSMI “San’atshunoslik va madaniyatshunoslik” kafedrasi professori, falsafa fanlari nomzodi
M.B.Umarov

Taqrizchilar: *Xorijiy ekspert:* Borzu Abdurazakov – Tojikiston davlat akademik drama teatri rejissyori

M.Axmadjonova – O‘zDSMI “San’atshunoslik va madaniyatshunoslik” kafedrasi professori v.b.

MUNDARIJA

I. ISHCHI DASTUR.....	4
II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILGAN INTERFAOL TA‘LIM METODLARI.....	11
III. NAZARIY MATERIALLAR.....	20
IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	54
V. KO‘CHMA MASHG‘ULOT MATERIALLARI.....	58
VI. KEYSLAR BANKI.....	61
VII. GLOSSARIY.....	67
VIII. ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	70

I. ISHCHI DASTUR

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғ‘рисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Наракатлар стратегияси тўғ‘рисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғ‘рисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепсиясини тасдиқлаш тўғ‘рисида”ги ПФ-5847-сон ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепсиясини тасдиқлаш тўғ‘рисида”ги ПФ-6097-сонли, 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида” ги ПФ–6000-сонли Фармонлари ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида” ги ПҚ-3920-сон, 2018 йил 19 декабрдаги “Маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш тўғ‘рисида”ги ПҚ-4068-сон, 2020 йил 4 февральдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида”ги ПҚ-4584-сон, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғ‘рисида”ги 797-сонли Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илг‘ор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни Кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли

технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг мутахассислик фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсининг ўқув дастури қуйидаги модуллар мазмунини ўз ичига қамраб олади:

Модулнинг мақсади ва вазифалари

Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсининг **мақсади** педагог кадрларни инновацион ёндошувлар асосида ўқув-тарбиявий жараёнларни юксак илмий-методик даражада лойиҳалаштириш, соҳадаги илг'ор тажрибалар, замонавий билим ва малакаларни ўзлаштириш ва амалиётга жорий этишлари учун зарур бўладиган касбий билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш, шунингдек уларнинг ижодий фаоллигини ривожлантиришдан иборат.

Курснинг **вазифаларига** қуйидагилар киради:

- “Режиссёрлик санъати (турлари бўйича)” йўналишида педагог кадрларнинг касбий билим, кўникма, малакаларини такомиллаштириш ва ривожлантириш;

- педагогларнинг ижодий-инновацион фаоллик даражасини ошириш;

- мутахассислик фанларини ўқитиш жараёнига замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва хорижий тилларни самарали татбиқ этилишини таъминлаш;

- мутахассислик фанлар соҳасидаги ўқитишнинг инновацион технологиялари ва илг'ор хорижий тажрибаларини ўзлаштириш;

- “Режиссёрлик санъати (турлари бўйича)” йўналишида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларини фан ва ишлаб чиқаришдаги инновациялар билан ўзаро интеграциясини таъминлаш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар:

“Замонавий режиссурада бадиий асар таҳлили ва унинг саҳнавий талқини” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- замонавий режиссурага– фан, техника ҳамда бадиий ривожланишнинг таъсирини;
- замонавий драматургиядаги янги тенденцияларнинг таҳлилин;
- театр ва кино санъатида – “Бадиий яхлитлик”нинг назарий асосларини;
- G‘арб ва Шарқ театрларидаги замонавий тенденцияларини;
- режиссурани ўқитишдаги илг‘ор услублардан саҳнавий атмосфера яратишни;
- режиссурадаги тўғ‘ри таҳлилнинг – саҳнавий талқиндаги бадиий аҳамиятини;
- режиссёрнинг актёрлар ҳамда рассом, композитор ва техник ходимлар билан ижодий ҳамкорликда ишлашини;
- замонавий ва тарихий мавзулардаги спектаклларни саҳналаштиришда инновацион усуллардан фойдаланиш масалаларини;
- замонавий режиссурада техник воситаларни қўллаш услубларини;
- шоу-бизнес йўналишида режиссёрлик маҳоратини;
- режиссуранинг инновацион шакллари ва саҳналаштиришнинг замонавий жараёнларини *билиши* лозим.

Тингловчи:

- XXI аср театр санъатидаги ижобий ўзгаришларни “Режиссёрлик маҳорати” модули ўқитишида қўллашни тадбиқ этиш;
- хорижий адабиётлар таҳлилин таълим жараёнига тадбиқ этиш;
- прогонлар таҳлили орқали ижодий жамоанинг бадиий қудратини ошириш усулларини ўрганиш;
- режиссёрлик санъати таълимида илг‘ор маҳаллий ва хорижий тажрибалардан фойдаланиш;
- синтезлашиш жараёнида режиссёрни актёрлар, рассом, композитор, балетмейстр ҳамда техник ходимлар билан ижодий ҳамкорликда ишлаши;
- Шекспирнинг театр бадиий раҳбарларига белгилаб берган тизимни амалиётга тадбиқ этиш *кўникмаларига* эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- режиссёрлик маҳорати фанларини ўқитишда замонавий техник воситалардан фойдаланиш;

- режиссёрлик санъатининг турли жанрларида етук саҳна асарлари яратиш тенденцияларини амалда қўллаш;
- режиссёрлик санъатида замонавий технологияларни қўллаш;
- Жанубий Корея санъат мактаби режиссёрлик маҳорати фанларини ўқитиш методикаси усулларидадан фойдаланиш;
- режиссуранинг инновацион тенденциялари ва саҳналаштиришнинг замонавий услубларидан фойдаланиш;
- замонавий театр талаблари асосида иш юритиш бўйича *малакаларига* эга бўлиши зарур.

Тингловчи:

- замонавий режиссуранинг асосий принципларини амалиётга қўллаш;
- машҳур режиссёрларнинг саҳналаштириш услубларини ўз жамоасига тадбиқ этиш;
- режиссура санъатига замонавий техник воситаларни қўллаш услубларини тадбиқ этиш;
- режиссура (театр, кино ва телевидение, эстрада ва оммавий тамошалар) санъатида замонавий инновацион г‘ояларни қўллаш *компетенсияларига* эга бўлиши лозим.

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Замонавий режиссурада бадиий асар таҳлили ва унинг саҳнавий талқини” модули маъруза ва амалий машг‘улотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;

- ўтказиладиган амалий машг‘улотларда техник воситалардан, аудио-видео ёзувларидан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш ва бошқа интерактив таълим усуллари қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан бог‘лиқлиги ва узвийлиги

Мазкур модулнинг мазмуни ўқув режадаги “Санъатшунослик фанларини ўқитиш методикаси”, “Санъатшуносликнинг долзарб масалалари” ўқув модуллари билан узвий бог‘ланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар олий таълим муассасаларида ўқитиладиган “Режиссёрлик санъати” (турлари бўйича) ва узвий ўзаро бог‘лиқ бошқа фанлар бўйича машг‘улотларни олиб бориш, уларнинг мазмунини янги, замонавий услублар билан бойитилган ҳолда амалда қўллаш ва талабалар билимини баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси			
		Жами	Назарий	Амалий машг‘улот	Кўчма машг‘улот
1.	Замонавий драматургиядаги янги тенденцияларнинг таҳлили	4	4		
2.	Режиссурадаги тўғ‘ри таҳлилнинг сажнавий талқиндаги бадий аҳамияти	4	2	2	
3.	Бадий талқинда режиссёрнинг ва театр жамоасининг ижодий қудратини намоён бўлиши	4		4	
4.	Режиссура тарихида намуна даражасида эътироф этилган талқинлар таҳлили	4		4	
Жами: 16		16	6	10	

Назарий машг‘улотлар мазмуни.

1-мавзу. Замоनावий драматургиядаги янги тенденцияларнинг таҳлили

Замоनावий драматургияда “мумтоз услуб” анъаналарини сақланиши. Еки уларни инкор қилиб, “г‘оясизлик”ни намоён бўлиши. Замон талабидан келиб чиқиб, “замондош образи”ни яратиш масалалари. Касб эгалари мавзуси буюртма драматургияда етакчилик қилиши. Драматургияда комедия жанрига эҳтиёжини кучайиши.

2-мавзу. Режисурадаги тўғ‘ри таҳлилнинг саҳнавий талқиндаги бадий аҳамияти.

Режиссуранинг бош масаласи бўлган-тўғ‘ри таҳлилга замоनावий ёндашув. Асардаги мавзулар сонини аниқлаш-режиссёр талқинининг асосидир. Мавзулар орасидаги энг долзарбига ург‘у бериш –режиссёр услубидир. Тўғ‘ри талқин томошабинни г‘оявий даъватга англашига кўмаклашишдир.

Амалий машг‘улотлар мазмуни.

1- амалий машг‘улот. Бадий талқинда режиссёрнинг ва театр жамоасининг ижодий қудратини намоён бўлиши. (4 соат)

Спектаклнинг кўриги, аввало, мавзунинг долзарблигини, г‘оянининг миллийлигини ёки умуминсонийлигини намоён қилади. Шунингдек театр махсулида синтезлашган санъат турлари бўлган режиссура актёрлик санъати нутқ, костюм, грим ва бутафориянинг талқинга мослигини кўрсатади. Хамкорликда яратилган спектакл-театр томошасининг ижодий қудратини намоён қилади.

2 - амалий машг‘улот. Режиссура тарихида намуна даражасида эътироф этилган талқинлар таҳлили. (4 соат)

Бадий яхлит спектаклларярата олган театр жамоаси ёки режиссёр ижоди тарих саҳифаларида қолган. Маннон Уйғ‘ур саҳналаштирган “Гамлет” ёки “Навоий” си Етим Бобожоновнинг “Бой ила хизматчиси”, Тошхўжа Хўжаевнинг “Парвона” си Рустам Хамидовнинг “Қиёмат қарз”и, Баҳодир Йўлдошевнинг “Келинлар қўзг‘олони” каби талқинлар тингловчилар томонидан таҳлил қилинади.

**II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА
Фойдаланиладиган
ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ
МЕТОДЛАРИ**

I. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“SWOT-таҳлил” методи

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

SWOT таҳлил:

S – strength (кучли)

W – weakness (заиф)

O – opportunities (имкониятлар)

T – threatens (хатарлар)

Таҳлил қилиш учун 2x2 ўлчамдаги матрица тузилади:

S	W
O	T

Намуна Музейнинг рақобатли SWOT таҳлили

	Манфаатли омиллар	Манфаатсиз омиллар
Ички муҳит омиллари	S – кучли томони. 1. Юқори малакали ходимлардан иборат жамоа. 2. Бошқа санъат муассасалари билан ўрнатилган манфаатли алоқалар. 3. Кўргазмалар ташкил этишда инновацион шаклларни қўллаш.	W – заиф томонлари 1. Бошқарув жараёнининг салбий томонлари (сусткашлик). 2. Айрим мутахассисликлар бўйича юқори малакали кадрларнинг етишмаслиги (м-н: маркетинг)
Ташқи муҳит омиллари	O – имкониятлар. 1. Ўз экспонатининг ноёблиги бўйича музейнинг таниқлилик даражаси. 2. Деярли кучли рақобатнинг мавжуд эмаслиги. 3. Халқаро маданий алоқаларда қатнашиш имкониятлари.	T – хатарлар. 1. Объектив санъат талабининг пасайиб кетиши. 2. Ички рақобат: мутахассис кадрларнинг бошқа иш жойига ўтиб кетиши. 3. Ташқи рақобат: Кўплаб музей ва галереяларнинг мавжудлиги.

Хулосалаш (Резюме, Веер) методи.

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўп тармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил г‘оялари, фикрларини ёзма ва оғ‘заки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машг‘улотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машг‘улотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби

- тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;
- тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисимлари туширилган тарқатма материалларни тарқатади;
- ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;
- Навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу.

Намуна:

Галерея аудиториясини сегментлаш					
Даромадлари бўйича		Ёши бўйича		Жинси бўйича	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («сасе» – аниқ вазият, ҳодиса, «стади» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур

метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиди амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибиди қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатиди таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қўйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерди (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи”ни амалга ошириш босқичлари

Иш Босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириг’ни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириг’ининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил эчим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиҳа тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғ’улотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғ’улот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки g‘оя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қoғ‘озларни тарқатилади: Ф –фикрингизни баён этинг, С – унга сабаб кўрсатинг, М – мисол келтиринг, У- умумлаштиринг.
- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича таҳлис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент”лардан маъруза машғ‘улотларида талабаларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғ‘улотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Нар бир катакдаги тўғ‘ри жавоб 5 балл ёки 1-5 баллгача баҳоланиши мумкин.

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини энгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғ‘улотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“В” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғʼулот якунланади.

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод тингловчиларнинг мавзу буйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу буйича дастлабки билимлар даражасини таҳис қилиш мақсадида қўлланилади.

Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғʼулот қоидалари билан таништирилади;
- тингловчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тугри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғʼри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

Намуна: “Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
Актёрлик	Томашабинларга асарда берилган воқеани тўлақонли етказишдаги маъсул шахс ижроси	
Режиссёра	Жамиятнинг кенг аудиторияси тўғ'ридан алоқа ўрнатиб, уларнинг маданий ҳордиқ чидаришларига кўмаклашиш, оммани жалб қилиш	
Фильм ва спектакл	Маълум бир воқеага асосланган драматик ва ҳажвий сатна кўринишларга эга бўлган томошабинга маънавий озуқа берадиган сатна кўриниши ва телеэкран намойиши	

Изоҳ: Иккинчи устунчага қатнашчилар томонидан фикр билдирилади. Мазкур тушунчалар ҳақида қўшимча маълумот глоссарийда келтирилган.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у иккита ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини икки аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, тақдослаш имконини беради.

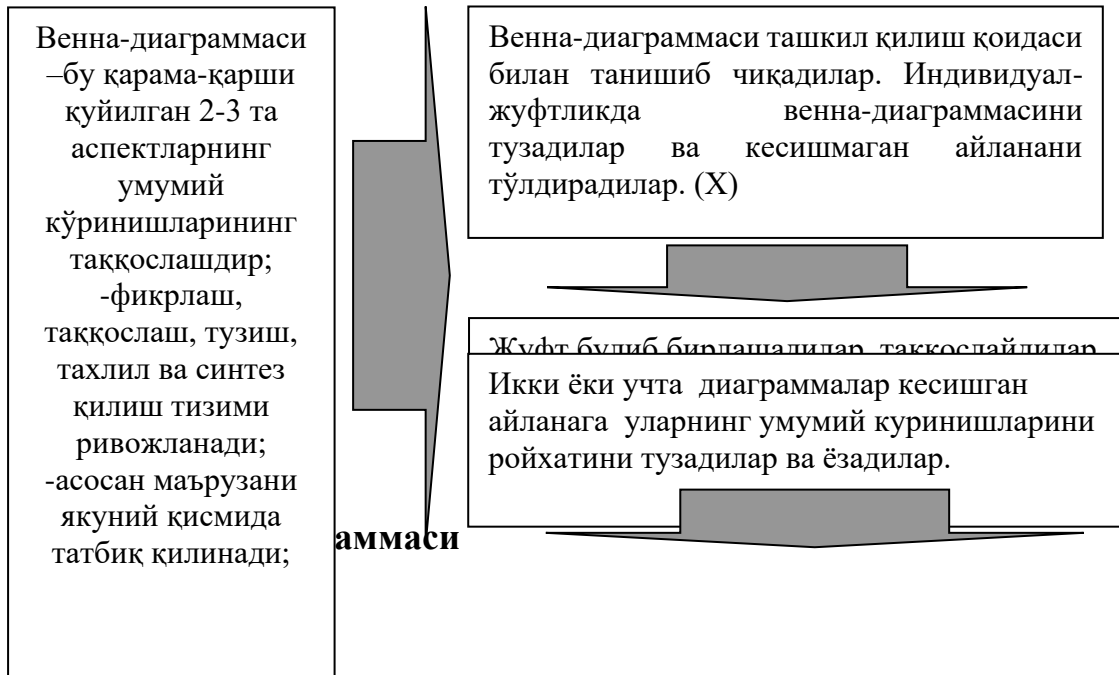
Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар икки кишидан иборат жуфтликларга бирлаштириладилар ва уларга кўриб чиқиладиган тушунча ёки асоснинг ўзига хос, фарқли жиҳатларини (ёки акси) доиралар ичига ёзиб чиқиш таклиф этилади;

- навбатдаги босқичда иштирокчилар тўрт кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштирилади ва ҳар бир жуфтлик ўз таҳлили билан гуруҳ аъзоларини таништирадилар;

- жуфтликларнинг таҳлили эшитилгач, улар биргалашиб, кўриб чиқиладиган муаммо ёхуд тушунчаларнинг умумий жиҳатларини (ёки фарқли) излаб топадилар, умумлаштирадилар ва доирачаларнинг кесишган қисмига ёзадилар.

Венн диаграммасида ишлаш қоидалари:

“Блис-ўйин” методи.

Методнинг мақсади: ўқувчиларда тезлик, ахборотлар тизмини таҳлил қилиш, режалаштириш, прогнозлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат. Мазкур методни баҳолаш ва мустаҳкамлаш мақсадида қўллаш самарали натижаларни беради.

Методни амалга ошириш босқичлари:

1. Дастлаб иштирокчиларга белгиланган мавзу юзасидан тайёрланган топшириқ, яъни тарқатма материалларни алоҳида-алоҳида берилади ва улардан материални синчиклаб ўрганиш талаб этилади. Шундан сўнг, иштирокчиларга тўғ‘ри жавоблар тарқатмадаги «якка баҳо» колонка­сига белгилаш кераклиги тушунтирилади. Бу босқичда вазифа якка тартибда бажарилади.

2. Навбатдаги босқичда тренер-ўқитувчи иштирокчиларга уч кишидан иборат кичик гуруҳларга бирлаштиради ва гуруҳ аъзоларини ўз фикрлари билан гуруҳдошларини таништириб, баҳслашиб, бир-бирига таъсир ўтказиб, ўз фикрларига ишонтириш, келишган ҳолда бир тўхтамга келиб, жавобларини «гуруҳ баҳоси» бўлимига рақамлар билан белгилаб чиқишни топширади. Бу вазифа учун 15 дақиқа вақт берилади.

3. Барча кичик гуруҳлар ўз ишларини тугатгач, тўғ‘ри ҳаракатлар кетма-кетлиги тренер-ўқитувчи томонидан ўқиб эшиттирилади, ва ўқувчилардан бу жавобларни «тўғ‘ри жавоб» бўлимига ёзиш сўралади.

4.«Тўғ‘ри жавоб» бўлимида берилган рақамлардан «якка баҳо» бўлимида берилган рақамлар таққосланиб, фарқ бўлса «0», мос келса «1» балл қўйиш сўралади. Шундан сўнг «якка хато» бўлимидаги фарқлар юқоридан пастга қараб қўшиб чиқилиб, умумий йиг‘инди ҳисобланади.

5. Худди шу тартибда «тўғ‘ри жавоб» ва «гуруҳ баҳоси» ўртасидаги фарқ чиқарилади ва баллар «гуруҳ хатоси» бўлимига ёзиб, юқоридан пастга қараб қўшилади ва умумий йиг‘инди келтириб чиқарилади.

6. Тренер-ўқитувчи якка ва гуруҳ хатоларини тўпланган умумий йиг‘инди бўйича алоҳида-алоҳида шарҳлаб беради.

7. Иштирокчиларга олган баҳоларига қараб, уларнинг мавзу бўйича ўзлаштириш даражалари аниқланади.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: Замоनावий драматургиядаги янги тенденцияларнинг таҳлили (2 соат)

Режа:

1.1. Замоनावий драматургияда “мумтоз услуб” анъаналарини сақланиши ёки уларни инкор қилиб, “g‘оясизлик”ни намоён бўлиши.

1.2. “Замондош образи”ни яратиш масалалари. Драматургияда комедия жанрига эҳтиёжини кучайиши.

***Таянч иборалар:** драматургия, тенденция, пьеса, томоша театри, спектакль, театр жамоаси, бадий асар даъвати, персонаж характери, ижодкорлик туйғ‘уси.*

1.1. Замоनावий драматургияда “мумтоз услуб” анъаналарини сақланиши ёки уларни инкор қилиб, “g‘оясизлик” ни намоён бўлиши.

Жаҳон мумтоз драмалари, хоҳ у Шарқ, хоҳ G‘арб драматургияси намуналари бўлсин, ҳар бир давр театри учун муҳим адабий озиқдир. Чунки мумтоз асарларни саҳналаштириш театр ижодий қиёфасини намоён этишдаги аҳамиятли жараён ҳисобланади.

Шунинг учун мамлакатнинг ҳар бир театри доимо ана шундай асарларни саҳнага қўйишга интилади. Бизнинг заминга европа типигаги замоनावий театр кириб келганидан то мустақиллик давригача Софокл, Шекспир, Гoсси, Шиллер, Мольер, Гольдони, Гогол ва бошқа кўплаб жаҳон мумтоз драматургияси намояндаларининг асарлари ўзбек театри репертуарини бойитиб келди. Уларнинг асарлари асосидаги спектаклларда даврнинг ижтимоий ва мафкуравий қарашлари ўз аксини топди.

Ўз навбатида, мазкур саҳна асарлари ўнлаб ўзбек театри ижодкорлари ва санъаткорларини баркамоллик чўққисига олиб чиқди. Юртимиз мустақилликка эришгач, театрларда жаҳон мумтоз драмаларига бўлган эътибор камайгани йўқ. Албатта, бозор иқтисодиёти шароитидан келиб чиқиб, республика театрлари комедия ва маиший мавзудаги драмаларни саҳнага олиб чиқишга кўпроқ куч сарфлаётгани айни ҳақиқат.

Бироқ шундай маиший спектакллар фонида умуминсоний g‘ояларга эга хорижий мумтоз асарлар ҳам саҳналаштирилмоқдаки, улар режиссурада ўзига хос изланишлар манбаига айланмоқда. Маълумки, театр – давр маҳсули. Жаҳон мумтоз асарларининг саҳна талқинига ҳам шу нуқтаи назардан ёндашув талаб қилинади.

Хўш, шундай асарларнинг саҳна талқини бугунги кун кишисини ўйлантираётган муаммоларни ўзида акс эттиряптими? 2002 йили Карло Госсининг дунё театрларида камдан-кам саҳна юзини кўрган «Қирол буг‘у» асари Республика Ёш томошабинлар театрида режиссёр Олимжон Салимов томонидан саҳнага қўйилди. Европа маърифатпарварлик даври итальян театрининг ёрқин вакилларидан бири Карло Госси ўз асарлари орқали нафақат маърифатпарварликка хос ақл-идрок ва ҳис-туйғ‘уни мутаносиб ифода этиш, балки комедия дел арте аъналарини янада ривожлантириш, замонавийлаштиришни мақсад деб билди.

Муаллифнинг трагикомик эртак жанридаги асарлари орасида «Қирол буг‘у» драмаси сеҳрли муҳити, қаҳрамонларининг кутилмаган қиёфа ўзгартиришлари билан ажралиб туради ҳамда севгининг юксак куч-қудрати ҳақида ҳикоя қилади. Режиссёр О.Салимов ёзувчи Тоҳир Малик ёрдамида асар матнини ўзбекчалаштириш устида қунт билан иш олиб борди.

Натижада «Икки мўъжиза» номли «Қайғ‘ули кулгу» жанридаги спектакл саҳнага олиб чиқилди. Нега қайғ‘ули кулгу? Режиссёр иккиюзламачи ва ҳокимиятпараст Тартальянинг ёвуз мақсадини фош этаркан, унинг ўз жонига ўзи жабр бўлгани устидан кулади. Мазкур кулгини О.Салимов қайғ‘ули оҳангда ифодалаб, бу салбий қаҳрамоннинг мақсадига ўзгаларнинг тўкилган қони ва бахтсизлиги эвазига эришишга интилишида намоён бўлди.

Режиссёр спектаклда комедия дел артенинг ёрқин шаклларидан фойдаланди, бу айниқса, актёрлар ижроси бадиҳагўйлик ва бўрттирма билан бойитилганида намоён бўлди, уларни О.Салимов ўзбек замонавий саҳна санъати билан мувофиқлаштиришга ҳаракат қилди. Эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш ушбу спектаклнинг асосий конфликтга айланди. Барча эртакларда бўлганидек, «Икки мўъжиза»да ҳам яхшилик г‘олиб келади.

Режиссёр Тарталья образида манфур ниятини амалга ошириш учун қинг‘ир йўллар билан соф меҳр-муҳаббат туйғ‘уси ҳамда шўҳлик мансабини ўзига бўйсундирмоқчи бўлган шахсни талқин этди. О.Салимов мазкур ролга Фарход Аминовни жалб қилди. Актёр ижросида бўрттириш орқали Тартальянинг ёвуз мақсадини яққол ифодалашга интилиш мавжуд. Унинг мунофиқлигини англатиб турувчи ниқоби ҳам қаҳрамон қалбидаги ваҳший ўй-қарашларни намоён этди. Булар режиссёрнинг дел арте ниқоблар ва масхарабозлик театрини саҳнада акс эттириш мақсадига тўла мос тушди.

Ўз навбатида, Тарталья – Ф.Аминов иккиланувчан, пала-партиш ва қўрқоқ. Персонаж характеридаги ана шу заифлик унинг енгилишидаги асосий омил бўлганини режиссёр ва актёр саҳнада ифода этди. Аслида ҳам дел арте ниқобларининг жанубий (неаполь) квартетидан бири бўлган Тарталья майдон

томошаларида асосан қуёнюррак қози сифатида гавдаланган. Бироқ уларнинг фарқи шундаки, италян халқ (ярмарка) театрида мазкур образ ижобий қаҳрамон бўлган бўлса, Гossi уни ўз асарида салбий этиб ифодалади.

Режиссёр актёр М.Абдулхаиров кўмагида эса Труффальдино образини дел арте театри асл анъаналари ва услубига мос тарзда талқин этди. Труффальдино – М.Абдулхаиров ўзида комедия дел арте персонажлари бўлган Арлекин ва Пульчинеллага хос соддалик, тентаклик, ўз навбатида, кулгига бой жиҳатларини мужассам этди.

Режиссёр О.Салимов ҳамда рассомлар Н.Глубокина ва Ф.Газизованинг актёрлар учун вужудга келтирган икки хил ниқоблари спектаклнинг образли ечимида муҳим рол ўйнади. Нар бир ижрочига юзи ва бошининг ортига ниқоблар тақилди. «Ниқоблар нафақат маълум ижтимоий типни ифода этади, балки аниқ таъсирчан тусни ўзида акс эттиради» Улар спектаклда актёрларнинг бадиҳа ва бўрттиришга асосланган ижросини тўлдириб, янада ёрқинлаштирди. Театр ва режиссёр Гossининг драматургиясига мурожаат этаркан, сахналаштириш нуқтаи назаридан мураккаб, аммо мазмунан бой асарни ёрқин ифода воситалари, образли ечимга пластик ёндашув, масхарабозлик томошаларига хос ҳазилмутойиба, таъсирчан ниқоблар, қувноқ ашула ва рақслар ёрдамида талқин этди.

Буларнинг барчаси режиссёрлик фикр ва мақсадига бўйсунди, актёрларнинг енгил ижроси ҳамда рассомлар Н.Глубокина ва Ф.Газизованинг мажозий сценографик ечими билан ёрқинлашди. О.Салимов дунё маданияти ва санъати ривожига алоҳида ўринга эга бўлган комедия дел арте ни ўзбек сахнасига мослаштиргани режиссурадаги жаҳон театри ютуқларини ўрганиш, тарғ‘иб қилиш ва ўзбек театри санъати билан уйғ‘унлаштириш йўлидаги муҳим изланишга айланди.

Ўзбек Миллий академик драма театри 2003 йили Европа Уйғ‘ониш даврининг етук вакили Уильям Шекспир ижодига мурожаат этди. Драматургнинг «Гамлет» трагедияси барча даврларга тааллуқли ижтимоий муаммоларни кўтаргани билан қадрли. Гамлет образи ҳақиқат учун курашувчи, хиёнат, разолат, ёлғ‘он, иккиюзламалик, жаҳолат эгаллаган жамиятни кескин қораловчи, шундай жамиятда яшагандан кўра ўлимни афзал билувчи қаҳрамон сифатида театр ижодкорлари ва томошабинлари қалбини неча йиллардан бери ларзага солиб келмоқда.

Шекспир ўз асаридаги мудҳиш воқеаларни қирол саройида акс эттирсада, улар аслида жамиятнинг исталган қатламида, оддий халқ орасида ҳам рўй бериши мумкин. Шу жиҳатдан, унда кўтарилган муаммолар бутун инсониятга тегишли. Хўш, бугунги кунгачи? Мустақиллик даврида

«Гамлет»ни саҳнада талқин этиш ўзини оқлайдими? Гамлет образини ҳозирги замон билан ҳамнафас этиб гавдалантириш мумкинми?

Мазкур трагедияни Т.Азизов саҳналаштиришга киришаркан, юқоридаги саволларга жавоб излашга киришди ҳамда асарнинг бугунги кунга ҳам тааллуқли жиҳатлари маънавий-ахлоқий томонида, деган хулосага келди. Режиссёр асарни қаҳрамонона-фалсафий трагедия жанрида талқин этди. Гамлетнинг қаҳрамонлиги отасининг қотилини аниқлаб, у ва унинг сафдошларига қарши курашганидагина эмас, балки жамиятни хиёнаткорлардан тозалаб, унда адолат ўрнатишга интилганида намоён бўлди. Бунинг натижасида асардаги ахлоқий қарашларга ург‘у берилган талқинда трагедиянинг маишийлашиб қолмаслигига эришилди ҳамда спектакл кўлами кенгроқ кўринишга эга бўлди.

Спектакл романтик пафослардан холи, психологик кечинмаларга бой тарзда саҳналаштирилди. Режиссёр Гамлетнинг замонавий кўриниш касб этиши учун ҳозирги тез суръатларда ривожланиб, ўзгараётган давр кишининг саҳнада ўз аксини топишига ҳаракат қилди.

Натижада бош қаҳрамон образи режиссёр томонидан ҳар бир саҳнада мулоҳазакор, «етти ўлчаб бир кесадиған», ўз навбатида, кескин ва шиддатли, қаршисида пайдо бўлган тугунларни ечишда тезкор қарор чиқаришга интиладиган комил шахс сифатида талқин этилди. Унда шаҳзодаларга хос аслзодалик йўқ, Гамлет қиёфасида жамиятни маънавий таназзулдан қутқаришга бел бог‘лаган оддий исёнкор инсон мужассам бўлган. Шекспир трагедиясидаги «Давр изидан чиқди, уни қайта изига солиш менинг зиммамга тушди» ибораси режиссёр томонидан Гамлет образининг лейтмотиви шаклида ифодаланди ҳамда спектаклнинг бир неча саҳналарида унинг ижрочиси Т.Саидов томонидан сўзланди. Бу асарнинг аввалги талқини андозаларидан фарқ қилишига сабаб бўлди. П

профессор Т.Турсунов «шу беш хил қайтариқ «издан чиққан давр»ни изга солиш масъулиятини ўз зиммасига олган Намлет хаёлотли, изтиробли, бирон қарорга келиш йўлидаги кечинмаси жараёнининг кўрсаткичи сифатида ўртага қўйилади. Охир-оқибат ижрода актёр хатти-ҳаракатига аниқлик киритади» деб мулоҳаза юритган. Бизнингча, ушбу сўзлар Гамлет роли ижрочиси Т.Саидовнинг сўз оҳангида ҳеч қандай ўзгаришларсиз ифодаланиб, спектаклда мазкур иборанинг қайта-қайта айтилиши ўзини оқламаган ҳамда сийқаси чиққан бир гапга айланиб қолган. Шунингдек, асардаги энг асосий монологларни ифодалашда режиссёр актёрдан сокинлик талаб қилди. Т.Саидов ҳам сохта пафосдан қочиш мақсадида монолог ижросига оғ‘ирбосиқлик билан ёндашди. «Натижада, қанчадан бери минглаб томошабинларни ларзага солиб келаётган шоҳ-монолог – «Ё ўлиш, ё қолиш»

жўнроқ бир гапдай, ҳар доим эшитиб юриб, кўникиб қолинган хонаки гурунгдай туюлади» [6]. Демак, режиссёр ва актёр монолог ижросида «олтин марказни» топа олмаган, оқибатда бу монологнинг таъсирини сусайтирган. Шунга қарамай, режиссёр вазифасига кўра, Т.Саидов Гамлетни пок виждонни улуг‘ловчи, ҳақиқат ва адолат учун курашувчи, одамларнинг ҳирс, ўткинчи ҳой-ю ҳавас, мансаб ва бойликка ўчлик, диёнатсизлик сингари иллатларини кескин қораловчи этиб сўҳнада гавдалантирди.

Режиссёр трагедиянинг яна бир қаҳрамони Офелияни бошига тушган савдоларини кўтара олмаган бечора сифатида талқин этди. У мазкур образга ёш актриса Гулчехра Эшонқуловани танлади. Лирик, романтик роллар ижрочиси сифатида танилган актриса Офелия ролига ҳам шундай руҳият бахш этди. Унинг Офелияси ерда, одамлар орасида эмас, ўзининг хаёлотидаги оламида юргандек таассурот уйғ‘отди. Офелия – Г.Эшонқулова оқ-қорани ажрата олмайдиган, мург‘ак қалбли қизалоқ. Режиссёр ва актрисанинг образ ечимига бундай ёндашуви натижасида Офелия давр эмас, болаларча ишонч қурбони этиб ифодаланди. Бироқ унинг ижросида ўзгариш сезилмай, монотон бўлиб қолди.

Айниқса, Гамлет – Т.Саидовнинг «Черковга бор!» деган хитоби Офелия – Г.Эшонқулованинг ҳолатида кескин бурилиш ясаши керак. Шу ўринда Москва Ленком театрида сўҳналаштирилган «Гамлет» (режиссёр А.Тарковский)да Офелияни ижро этган Инна Чурикованинг спектакл шу нуқтасидаги ҳолат ўзгаришини таъкидлаш жоиз: «Офелиянинг қалбида бирдан нимадир узилгандек бўлди, у шаҳзодани юзига шапалоқ урди... Шу лаҳзада, шаҳзодага ҳамда рад этилган, осмондан ерга улоқтирилган ўз кўнглига раҳм-шафқат аросатида қолган пайтда, унинг қаршисида «Ўлишми ё қолиш?» деган муқаррар савол пайдо бўлгандек тасаввур уйғ‘онади» Г.Эшонқулованинг Офелияси эса Гамлет – Т.Саидов хитобини сокин ва оддий қабул қилиши предметнинг сусайишига олиб келди.

Т.Азизов Шекспирнинг “Гамлет” трагедиясини ўтган аср 30–50-йилларида ўзбек театрида қатъий ўрнини топган «кечинма санъати» анъаналари асосида сўҳналаштирди. Муаллиф асари қаҳрамонларидаги характерлилик сўҳнада ҳам ўз ифодасини топди.

Албатта, ушбу спектакл трагедиянинг аввалги талқинлари каби жарангдор тус олмади. Бироқ театр репертуари маишийлашиб кетаётган бир пайтда, бундай жаҳон мумтоз асарларига мурожаат қилинишини оқлаш керак. Инглиз театри ва драматургиясининг яна бир ёрқин вакили Жорж Гордон Байрон ўз асарлари билан романтизм даврини гуллаб-яшнашига ҳисса қўшган ижодкорлардан. Унинг драмалари инқилобий қарашлар билан суг‘орилган бўлиб, жозибали шоирона руҳияти, юксак инсоний ҳис-туйғ‘уларни тараннум

этиши билан ажралиб туради. Ана шундай асарларидан бири «Қобил» трагедияси Европа романтик драматургиясининг юқори чўққиси бўлди. Қобил образи орқали драматург франсуз буржуа инқилобида бегуноҳ тўкилган қонларга жавоб бериш лозимлигини олг‘а сурди. «Байрон «Библия» ривоятига суяниб, инсоният тарихининг кейинги ўн йилликларида келиб чиққан умумбашарий муаммоларни бадиий идрок этиш билан ҳақиқат изловчи файласуф, комил инсонпарвар мутафаккир сифатида ўзини кўрсатди»

Демак, асарда даврнинг ижтимоий-сиёсий муаммолари кўзга ташланди. Мазкур асар Нафас Шодмонов томонидан таржима қилинди. Таржима ҳамда сахна талқинида асарга ўзгартиришлар киритилиб, унинг ахлоқий жиҳатларига асосий ург‘у берилди. У 2014 йили режиссёр Авлиёқули Хўжақулиев томонидан Самарқанд вилоят мусиқали драма театрида сахналаштирилди. Спектаклда Одам ато ва Момо ҳаво қизларидан бири Абуда образи Байрон асаридагидек гўзал эмас, аксинча чеҳрасида нуқсон бор, аммо кўнгли тоза қиз сифатида талқин этилди. Ота-она раъйи билан унинг турмуш ўртоғ‘и бўлган Қобил эса укасининг аёли гўзал Иқлимага муҳаббати туфайли қалбида исён олови пайдо бўлади. Шу тариқа режиссёр барча замонларга тааллуқли бўлган ахлоқий тушунчаларнинг тўқнашувини ўз талқинида акс эттирди. Бу билан Байрон асари қаҳрамонларини режиссёр фазовий маконлардан ерга туширди ва оддий одамларга яқинлаштирди.

Мумтоз драматургия намуналарини, роман, қисса, новеллаларнинг адаптацияларини, ток-шоу, хордиқ дастурини, йирик тантана ва тадбирларни намойиш қилишда режиссёрнинг ўрни ва роли беқиёс бўлиб қолди. Шунинг учун ҳам бу касбни эгаллайдиган шахс унинг сир-асрорларини, қонун-қоидаларини, ўзлаштирган, мактабини ўрганган бўлиши лозим бўлиб қолди. Бошқара олиш иқтидори ҳаммага насиб қилмаган, бу қобилиятни тарбиялаш, йўлга солиш, йўналтириш мумкин. Режиссура асослари шу соҳа мутахассислигини эгаллаган талабаларга ёрдам беради. Режиссёрлик санъати ҳаётни театр, кино, телевидение санъати ифода воситалари орқали тасвирлаш бадиий инъикосидир. Фан билан санъатнинг тафовути нима? Аслини олганда фан ҳаёт қонуниятларини ўрганади, исботлайди, мантиқий таҳлил қилади. Санъат эса ўша қонуниятларни тасвир орқали бадиий образларда кўрсатади, ишонтиради. Санъатнинг ҳам фаннинг ҳам асосий мақсади оддий ҳаёт, инсон идроки, унинг турмуш тарзи ҳисобланади. Фақат санъатнинг фандан тафовути шуки, у инсонни ўрганади, инсоннинг ҳис туйғ‘улари, кечинмалари, унинг руҳияти билан шуг‘улланади. Фан инсоннинг биологик хусусиятларини, жисмоний томонларини, психик ҳолатларини ўрганади. Санъат шуларнинг барчасини бир кўламда, бир вужуд қиёфасини, унинг ҳаётдаги ўрнини кўрсатиб беради.

Демак, санъатнинг ўзига хос хусусияти бу бадиий қиёфа экан. Қиёфалар орқали фикрлаш, уни яратиш санъатнинг бурчи, асосий вазифасидир. Мўйқалам усталари ҳам, графиклар ҳам, ҳайкалтарошлар ҳам, бастакорлар ҳам, театр, кино, телевидение ижодкорлари ҳам бадиий қиёфалар яратиш устида бош қотиришади. Бадиий қиёфаларсиз санъатни тасаввур қилиш мумкин эмас. Барча санъат турларининг, ижод ходимларининг асосий мақсади бадиий қиёфалар яратишдир.

Гўясизлик мезонлари муайян шахс, тоифада учрайдиган чуқур билимга эга бўлмаслик, эътиқоднинг суствлиги, масъулиятсизлик, аниқ мақсади йўқлиги каби мезонларга таянади. Гўясизлик охир-оқибат шахс, тоифа, қатламларнинг ўзга, бегона, ёт гўоя ва мафкуралар таъсирига берилишига олиб келади. Унинг фикрида фақатгина маиший муаммолар: ейиш, кийиниш ва бошқа шаклдаги ўй-хаёллар унинг ҳаётида устувор ҳисобланиб, бошқа қадриятлар унинг олдида ўз қадрини йўқотади.

Гўоявийликнинг мезонлари бузилса, қадриятлар қадрсизланади, ўз аҳамиятини йўқотади. Драматургия да гўясизлик тушунчаси персонажлардаги ички мувозанатнинг бузилиши, шахсий, миллий, умуминсоний даражаларда ижодий парокандаликни юзага чиқаради.

1.2. “Замондош образи” ни яратиш масалалари. Драматургияда комедия жанрига эҳтиёжини кучайиши.

Ўзтган асрнинг 80-90 йилларида ўзбек драматурглари асарларида бутун мамлакат ижтимоий ҳаётида бирламчи ҳисобланган замонавий воқеликнинг амалий жиҳатлари ўз ифодасини топди. Бу асарларда «замонавийлик» мавзуси маърифатпарварлик кайфиятига эга бўлиб, улар саҳна орқали тарғ‘иб этилди.

Драматурглар «замондош образи»ни, унинг маънавий дунёсини ҳар томонлама очиб беришга интилган ҳолда, меҳнаткашлар фаоллигини ошиб боришини намоиш этдилар, шунингдек одил жамият фарвонлиги учун курашувчиларининг сиймоларини яратдилар. Муаллифларнинг маълум бир қонуниятларга асосланиши ва мурасасизлиги уларга ҳаёт қийинчиликларини содалаштирмасдан амалдаги зиддиятларни ифодалаш ва бартараф этишга имкон берди. Тажриба шуни кўрсатади-ки, драматурглар воқеликка қанчалар чуқур кириб борсалар, шунчалик тор маънодаги баёнчилик ва унинг кўринишларидан андоза олишдан воз кечишган.

Охирги 10-15 йилдаги драматургиядаги баъзи бир тург‘ун жараёнларга қарамасдан унинг илдамлигини таъминловчи тамойиллар белгиланди. Мазкур тамойиллар, авваламбор, драматургларнинг «илмий техника революсияси даври» кишисининг маънавий ва ахлоқий дунёҳарашини англаб етишга, қаҳрамонларҳарактерларидаги ижтимоий ва маънавий ақидаларни бирлигини

ифодалаш, унинг ишлаб чиқариш жараёнида юзага келаётган ўша ахлоқий шахсий қоллизияларини – қарама-қарши ҳарашларни, интилишлар ва манфаатлар тўқнашувларни ёритиб беришга интилишлари билан бог‘лиқ. И.Дворецкийнинг «Человек со стороны» («Четдан келган одам»),

Г.Бокаревнинг «Сталевары» («Пўлат эритувчилар»), А.Вейцлер ва А.Мишариннинг «День-денской» («Кун бўйи»), А.Гребневнинг «Из жизни деловой женщины» («Ишбилармон аёл ҳаётидан»), Р.Ибрагимбековнинг

«Своей дорогой» («Ўз йўлимдан») ва «Неопубликованный репортаж» («Нашр этилмаган репортаж»), М.Шатровнинг «Погода на завтра» («Эртанги об-ҳаво»), А.Гельманнинг «Протокол одного заседания» («Бир кенгаш баённомаси»), «Обратная связь» («Акс алоқа») ва «Мы, нижеподписавшиеся» («Биз қуйида имзо чекувчилар») сингари алоҳида қизиқиш уйғ‘отувчи «ишлаб чиқариш мавзуси»даги пьесаларда «илг‘ор замондош»лар – меҳнаткашлар, қурилиш ва ишлаб чиқариш соҳаси раҳбарларининг меҳнат фаолиятига бог‘лиқ фазилатлари ва хулқ-атворларини англаб туриб шарҳлаш муаллифлар диққат марказида бўлган. «Бугунга келиб, ишлаб чиқариш конфликти ва бу конфликтдаги инсон характери кўп жиҳатдан умумдавлат зиддиятларини акс эттиради. Одамлар давлат муаммоларини ечадилар, инсоннинг фуҳаролик фаоллиги, унинг шахсий маъсулияти мислсиз ўси», – деб ёзади бу борада И.Вишневская.

Нақиқатдан ҳам, ноантогонистик ҳусусиятларга эга реал зиддиятларни ўз ичига олган иқтисодий ва ижтимоий жараёнларни бошқарув даражасига талаб ортди. Ноантогонистик зиддиятлардан келиб чиққан муаммолар ва конфликтларни бартараф этиш жамиятнинг барча жабҳаларида фаолият олиб бораётган кишиларнинг савиясини мукамаллигини кучайтиришни талаб қилади.

1970-йиллар ҳамда 1980-йиллар бошларида Ўзбекистон театрлари репертуарларида драматик конфликтлар ва бадиий образларда ҳаётнинг турли муаммолари ўзининг маълум ифодасини топган «ишлаб чиқариш» мавзусига бу кучли қизиқишни уйғ‘отувчи асарлар пайдо бўлди. Улар орасида А.Мухторнинг «Самандар», М.Бобоевнинг «Ер томири», НАзимовнинг

«Садоқат», О.Матчоннинг «Тўғ‘он», Ж.Жабборовнинг «Ўжарлар» пьесалари асосида сўналлаштирилган спектакллар мавжуд.

Бу йиллар мобайнида турли ахлоқий-маънавий муаммоларни ёритувчи бошқа долзарб мавзуларда ҳам кўплаб асарлар яратилган. Уйғ‘уннинг

«Парвоз», Ў.Умарбековнинг «Комиссия», «Қиёмат ҳарз», «Ўз хошишига биноан», М.Каримовнинг «Инсонликка номзод», М.Бобоевнинг «Ўттиз ёшлилар», «Тошкентдан келган меҳмон» («Гурунг»), Ш.Бошбековнинг

«Тикансиз типратиканлар», «Оқ отлар учун вальс», «Тақдир эшиги» пьесаларида муаллифлар ҳаёт қарама-қаршиликларини ва замондошлар характерининг янги қирраларини очиб берадилар. Камдан-кам ҳолларда бу пьесаларнинг сюжет ва характерларига бир ёқлама баҳо берилади, уларнинг баъзиларини драматик конфликтларини эса ижобий ёки салбий персонажлар характерларнинг тўғ'ридан-тўғ'ри, юзаки тўқнашуви сифатида кўриб чиқиб бўлмайди. Асосийси, айтиб ўтилган пьесаларда, ҳатто, кураш уларга фолкат ва азоб-уқубат олиб келганда ҳам, ўз мақсадига интилаётган бош қаҳрамонлар маънавий мезонлари юксаклиги эътиборни жалб қилади.

Даврнинг «илг'ор замондош» образини яратиш муаммоларини ечишда ўзбек муаллифлари янги қадам ташлашга интилганлар. Улар ўтган йиллар драматургияси тажрибаларидан келиб чиқиб, томошабинлар ишонадиган ва ибрат оладиган ёрқин, бадиий етук ижобий қаҳрамонлар образи орқали маънавий, ахлоқий баркамолликни ифодалашга ўринадилар. Аммо бундай образлар яратиш муаммосини реал характерларни кўп қиррали зиддиятларини ўзида жамловчи драматик конфликтнинг ёрқин ва теран изоҳлайдиган табиатини аниқ ва чуқур англамасдан ҳал этиб бўлмайди. Ўзига хос (алоҳида) ҳиссиётни чуқур бошдан кечиргани сингари Инсон характерида унинг давр билан алоқадорлигини у бошидан кечирган чуқур ҳиссиётлар орқали ишончли очиб бериш асарни ҳаққонийлиги ва бадиийлигининг зарурий шарти бўлиб келган.

Драма учун марказий бўлган конфликт ва характер муаммоси барча даврларда ҳам қизиқиш касб этган ва бу тасодиф эмас. Қизиқиш драманинг, кейинчалик эса спектаклнинг г'оявий-бадиий яхлитлигининг шаклланишида драматик конфликт эришган аҳамиятига асосланган. Драматик конфликт табиатини ҳаққоний ва теран изоҳлаш аҳамияти бугунги кунда г'оят ўсди. Замонавий воқеликнинг ижтимоий ва руҳий конфликтлари сезиларли даражада мураккаблашди. Мавжуд конфликтларни кўп қирралигини эндиликда асар сюжетидаги рақибларнинг тўғ'ридан-тўғ'ри тўқнашувидек тасаввур этиш бир ёқлама, шартли талқинларга олиб келади.

А.Гельманнинг «ишлаб чиқариш» драмаси сифатида эътироф этилган «Протокол одного заседания» («Бир кенгаш баённомаси») асарини таҳлил қилиш бирмунча намунали мисол. Потапов бригадаси ва қурилиш бошлиг'и Батарқев ўртасидаги тўқнашувни пьесанинг асосий конфликтини сифатида таърифлаш муаллиф томонидан олдинга сурилган муаммоларнинг барча мураккаблигини йўққа чиқариш идир. Бундан аниқ хулоса қилса бўлади-ки, драматургия ривожига янги босқични белгилаб берувчи тамойиллар драматурглар, уларнинг изидан сахна арбобларини драматик конфликт тушунчасининг ўзига ва замонавий пьесаларда конфликт ва сюжетнинг,

конфликт ва ҳаракатнинг увий ўзаро бог'лиқлигини чуқур ўзлаштириши ва англаб етиши билан ҳарактерланади. Бугунги кунда драматик конфликт барча даврларга ва ҳаётнинг барча воқеаларига яроқли «ҳаракатга келтирувчи куч» шунчаки бир ўт олдирувчи мослама эмас, балки ҳаракатдаги аниқ-тарихий зиддиятлар сурати ва сийрати, шунингдережежессёр концепциясига, актёрлик ижроси услубига таъсир этувчи «драманинг жони» сифатида ҳаралади.

Конфликтни бундай фаҳмлаб, бадий ифодланиши 1970-йиллар ва 80-йиллар бошлари ўзбек драматургиясида ютуқларга олиб келгани сингари замонавий ўзбек театрларининг энг сара спектаклларида драматик ҳаракатни яхлит ифодалашга имкон яратди. Кўпчилик мисоллар шуни тасдиқдайди-ки, конфликт табиатини чуқур англаган Режиссёрнинг замонавий спектакллари ҳақиқий муваффақиятга эришган. Намза номидаги академик драма театрнинг Ў.Умарбековнинг «Қиёмат ҳарз», «Шошма қуёш», М.Бобоевнинг

«Тошкентдан келган меҳмон» пьесаси асосидаги «Гурунг», С.Аҳмад асосидаги «Келинлар қўзғ'олони» сингари постановкаларида режиссиёрлар сюжет қарама-қаршиликларини ва драматик конфликт зиддиятларининг саҳна ҳаракатларини ички ва ташқи диалектикасини образли ифодаланишига яқинлашадилар. Спектаклнинг ифодавий сурати бу ерда драматургнинг, кейинчалик эса спектакл корларининг драматик конфликтдаги воқелик қарама-қаршиликларини умумийлик ва индивидуаллиқ объективлик ва субъективлик бирлиги сифатида ҳаққоний ифодалаши эвазига яратилади.

Ўзбек драматурглари охириги йилларда воқеликнинг зиддиятли кўринишларини шунчаки акс эттиришга эмас, аксинча, улар моҳиятини англашга, драматизмини очишга охир-оқибатда эса, типик ҳарактерларда г'ояни умумлаштиришга интиладилар. Ички ҳаракат динамикаси ривожидрама композициясини ташкил этишнинг муҳим шартларидан бирига айланади. Бунда конфликт томонлар ўзининг азалий қарама-қарши лигини сақлаган ҳолда г'ояларда ифодаланади, шунингдере у ёлғ'из бирҳарактер ички зиддиятларида гавдаланиши мумкин. Бундай ёндашиш Режиссёрларни драма қаҳрамонининг ички дунёси ифодасининг шартли усулда акс эттиришига олиб келди. Саҳнада қаҳрамон ички «мен»ининг кадр орти овози шунчаки янграмайди, балки унинг кўз илг'айдиган тимсоли ҳаракатланади. Тадқиқот учун олинган даврда, драматик конфликт тушунчасининг ўзида бу теранлашиш жараёни И.Султон, Уйғ'ун, А.Ибраҳимов, Ў.Умарбеков, М.Бобоев ва Ш.Бошбеков ида кўринади.

Драматик конфликт ҳаёт зиддиятларини айнан акси эмас, лекин улар томонидан «суг'орилган» ва шу жиҳатдан ижтимоий-тарихий зиддиятларни ифодаси ҳисобланади. Диологик тузилиши билан бир қаторда драматик конфликт драманинг ўзини ҳамда драматик ҳаракатнинг ўзига хос

hususiyatini belgilaydi. Ziddiyatsiz drama yashay olmaydi: nazariyotchilarning kўpchiligi izohlashicha dramatik ziddiyat dramaning joni hisoblanadi. Dramaда конфликт vaziyatlarini, qahramonlarning ўzaro munosabatlarini ўzgarishiga olib keladi, biroq u dramaning «harakatga kelтирувчи куч»и degani emas. Ўзгаришларга olib kelгanча, конфликтning ўзи harakatларда namoён бўлади va bu harakatlarniш uning mantiq'ini haётning dramatik konsepsiyasida namoён этади.

«У(конфликт)ning теранлиги даражаси mazmundorlik jihatдан davrning ijtimoiy-tarixiy qonuniyatlari, uning haqiqiy «harakatlantiruvchi кучлари» билан aloqadorlik aniqlanadi. Badiiy nuqtai nazardan maummo ichki uyg'unlikда, dramatik harakatning turli qatlamлари ifodasining «bevosita» va «bilvosita» mutanosibligida, uning «kўлами» yahlitligida tashkil topadi-ёzadi A.Karyagin va yana, «bu «harakat qatlamлари» ўzida shartli ravishда бўлинадиган birlikни namoйиш этади. Dramaда hamma narsa конфликтга intilgan va nima-ki undan tashqarida бўлса, ortiqча»,-deя taъkidlaydi. Bu maznoda yuqorida taъkidlanganidek конфликт uni «суг'organ» voqelik qarama-qarshiliklarining aniқ-tarixiy, dramatik badiiy tizimi hisoblanadi. Lekin kўpinча конфликтга bir ёqlama, bir maznoli ёndoшилади, shuning uchun ham конфликтning ahamiyati, uning voqelik билан bog'liqligi masalasi echilмай qолади. Bu borada u tashqi syujet voqealaridaqi qarama-qarshiliklari, personajlarlarning g'ayrioddiy tўqnashuvlaridek qabul etiladi, «turларга» бўлинади va personajlarning joylashuviga kўra yuzani belgilaydi. Bu dramaturgiyani ta'лил etishда notarixiylikka olib keladi, negaki, конфликтning tashqi belgilari uning tashqi syujet qatlamiga aloqador va personajlarni harakatlarini belgilaydi.

Ўзбек dramaturgiyasi va teatri jamiatning ijtimoiy qatlamлари orasidaqi tafovut, mehнат va mehнат munosabatlarining yangi shakllarining ayni uning eskirgan shakllari билан кураш, kishilarning moddiy va maznaviy talablari ortishi va jamiat rivojida mavjud ulkan shart-sharoitlardan etarli dаражада foйdalanmaslik kabilarдан kелиб чиқувчи haётiy ziddiyatlarning теран manbalарига muroжаat qilganlar va muroжаatni davom ettirmoqдалар. Naётiy ziddiyatlarni ifodalash va ўzlashtirishning badiiy usuli sifatida yuzaga kelgan, ўzida dramatik курашning dolzarb pallasini mujassamlashtiruvchi ўзбек dramaturgiyasi dunёni uning haqiqiy rivojida kўrib чиқadi, uning konfliktlilikini ijtimoiy qayta barpo etish davrlarida ta'лил этади.

Teatr ўz mahсуli билан tomoshabinlarning orzu-umidlariни amalga oshirishga kўmaklashishdek, zavqlantirishdek muqaddas хизmatни ham ўz

зиммасига олган экан, унинг маҳсули замондошларининг бадий дидига нисбатан юксакроқ бўлиши талаб қилинади. Чунки томошабинларнинг ижодкорлик туйғ‘уси тўғ‘ри тарбияланган бўлиши ва шундайлар бугун спектакл кўраётган бўлиши мумкинлигини инобатга олишлари заруратга айланади. Тассавури ва тафаккури адабиёт, театр ва кинонинг юксак бадий намуналарида тарбияланган замонавий томошабин жонли мулоқотда иштирок этиш учун спектаклга ташриф буюрган экан, у доим “хақ” бўлиши исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир. Бу фикр театр фақат зиёлиларнинг севимли маскани дегани эмас, балки бадий диди тарбияланганлар ёки тарбияланишни хоҳлаганлар учун жонли мулоқот содир бўладиган муқаддас даргоҳ. Улар саҳнавий талқин қилинган характерлар қилмишидан тегишли хулоса чиқариб, ўзларини қайта тарбиялашга бел бог‘лаган, маънавий бойиш учун ташриф буюрган театр санъати шинавандалари. Шунингдек, театр танлаган мавзу долзарбми, асар г‘оясининг режиссёрлик талқини тўғ‘рими, актёрлар ўзларига топширилган персонажлар характерини образ даражасида яратишга қодирми? — деган саволларига жавоб топиш учун келган мухлислар.

Шундай экан театр ўз спектакли г‘оясини, тахмин қилинган олий мақсадини замондош савияси даражасидан юксакроқ бадий шаклда талқин қилишга қодир эмас экан, буни аввало томошабинга ҳурматсизлик деб баҳолаш лозим. Давлат ҳар бир спектаклни саҳналаштириш учун маълум миқдорда маблаг‘ ажратар экан, у аввало томошабиннинг руҳий, ахлоқий ва маънавий бойиши учун хизмат қилиши ҳам қарз, ҳам фарз.

Томошабинни етаклаш ўрнига, унинг етагида юрадиган театрларнинг репертуарини назоратдан ўтказиб, ижодий жамоаларни томошабинни ҳурмат қилишга даъват қилиш ҳам заруратга айланди. Чунки, театрнинг репертуари — унинг жамоаси иқтидори даражаси кўрсаткичидир. Бу мақаддас даргоҳда ҳар бир ижодкорнинг ва алоҳида санъат турлари усталарининг ўз ўрни бор. Улар ҳамкорлигидаги синтезлашган ижод маҳсули бўлган спектакл — санъат турлари усталарининг ўзаро ҳурмати ва бир бирини тўлдириши эвазига туг‘илади. Театрнинг ўзига хос мураккаб санъат тури эканлиги, унинг синтезлашган жамоавий ижод маскани эканлигидадир.

Мусиқадаги ҳар бир фальшни сезиш осон, лекин спектакллардаги ўнлаб носозликни ҳамма ҳам англайвермайди. Наётдаги уйғ‘унликдан, мусиқадаги гармониядан хабардор томошабинлар спектаклни ҳам бадий яхлит шаклда кўришни истайди. Улар шунинг учун спектакл ҳақидаги ўз фикр-мулоҳазаларини бег‘араз билдириб борадилар. Бу замонавий томошабин ва у театр билан ҳамкорликда ижод қилишни хоҳлайди. Бундайларнинг ижодий туйғ‘уларидан тўғ‘ри фойдаланиш учун театрлар ҳам замонавий ижод услубига ўтиши лозим.

Замонамизга келиб иш фаолиятида компьютердан фойдаланадиганлар, касби-кори учун интернетдан янгилик қидириб, якка тартибда, фақат техника билан мулоқотда бўладиганлар учун театр ёки стадионга бориб жонли мулоқотга киришиш заруратга айланди.

Шунинг учун жаҳоннинг илг‘ор театрлари иш услубида жонли мулоқотга муҳтож, ижодкорлик туйғ‘уси тўғ‘ри тарбияланган томошабинларнинг фикр-мулоҳазаларидан, таклифларидан унумли фойдаланиш етакчилик қилмоқда. Замонавий театр ўз мухлислари, яъни жонли мулоқотга интилаётган, лекин бошқа касб эгалари бўлган ижодкорлар билан интернет орқали мунтазам алоқа ўрнатмоқда. Бу алоқа театрларнинг интернетдаги сайтлари орқали амалга оширилади. Илг‘ор театрлар ўз сайтида қайси асарни саҳналаштиришни режалаштираётганлигини эълон қилади. Уни ким саҳналаштиради, кимлар ижро қилади, декорасия ва мусиқий ечим, илгари сурилаётган г‘оя тўғ‘рисида қисқача аннотасия — изоҳ берилади.

Интернетдаги ижодий муҳокама жараёнини театрнинг саҳналаштирувчи жамоаси ўрганиб, ўз фикрини билдирганларга миннатдорчилик эълон қилиб, улар таклифидан сўнг қандай ўзгаришлар содир бўлганлиги ҳақида, яна қайта ўз мухлисларига хабар жўнатади. Ижодий баҳс — мунозара янада қизғ‘ин тус олади. Интернет орқали мунозарага киришган ижодкор — мухлислар бу масалага ойдинлик киритиш учун ўзларининг дўстларини ҳам бу жараёнга жалб қилганини маълум қилишади. Театр жамоаси эса бу мавзу муҳокамасида қатнашганлар сонига қараб, ҳали саҳналаштирилмаган спектаклга қанча томошабин тушиши мумкинлигини аниқлаб олади. Сарф қилинадиган ҳаражатлар қопланиши аниқ бўлган дақиқадан бошлаб, спектаклнинг репетициясига киришишади. Қизиг‘и шундаки, репетиция жараёнида пайдо бўлган муаммолар тўғ‘рисида яна ўз мухлисларига мурожат қиладилар. Ижодий ҳамкорлик ва уни амалиётдаги кўриниши натижаси театр жамоасини қай даражада қизиқтирса, интернет орқали мулоқотдагилар муҳокамаси ҳам шунчалик қизғ‘ин тус олади. Театр томошадан бир ой аввал ўз мухлисларига — “сиз қачон кела оласиз, сизга нечта чипта керак?” деган савол билан мурожаат қилади. Натижа кутилганидан ортиқ бўлади. Спектаклнинг туг‘илиш жараёнида фаол иштирок этган мухлислар биринчилардан бўлиб театрнинг ҳисоб рақамига пул ўтказиб, чипталарни харид қилиб оладилар. Спектакл туг‘илмасдан, бир ой олдинга чипталар сотилиб бўлади. Биз учун эртакнома бу янгиликка мисол қилиб “Соғ‘лом авлод учун” журналининг 2013 йилнинг декабр сонидида “Театр ва томошабин ижросидаги томоша” номли мақола эълон қилгандик. Мақолада Лондондаги “Полка” театрининг юқорида баён қилинган замонавий иш услуби ёритилган эди. Бу театрнинг иш услубидаги яна бир янгилик, жамоанинг ҳар бир аъзоси бирон мактабда

бадий ижод бўйича масъул бўлиб, болаларнинг рассомликка, мусиқага, адабиётга ва театрга лайоқатини, махсус вазифалар бериб аниқлайди. Мактабдаги кўриклар, бадий кечаларда иштирок этган болаларнинг иқтидорини баҳолаш жараёнида театрнинг рассоми, композитори ва режиссёри қатнашади. Шундай қилиб, театр интернет орқали ҳамкорликда ижод қиладиганларни атрофига жамласа, мактабдаги болаларни жонли мулоқот ва махсус дарслар орқали театр санъатининг ёш мухлисларига айлантиради.

Томошабиннинг қалбини ва онгини забт этиш учун замонавий театрлар янгидан-янги услубларни кашф қилмоқда. Шу ўринда Станиславскийнинг “қотиб қолган қолиплар, анъаналар ижод қилишдан тўхтаганлар учун жуда қулай ниқобдир”, деган фикрини эслаш ўринли бўлади. Чунки, қобилиятсизлар шарт-шароитга мослашадилар, ижодкорлар эса янгилик яратишга интиладилар. Бу интилиш жараёнида ижодкорлар аввало шарт-шароитга мослашган ҳунармандларнинг қаттиқ қаршилигига учрайди. Бундай қаршилиқни енгиш учун илг‘ор театрларнинг янги услубларидан хабардор бўлиш замон талабига айланди.

Замон талабини олдиндан ҳис қилган юртбошимиз интернет тармоғ‘идан театрлар фойдаланиши учун ўн йил аввал шароит яратиб берди. Сўнгра ундан ҳар ким ўз касби-кори учун тўғ‘ри ва унумли фойдалансин деб инглиз тилини ўрганиш учун барча қулайликлар яратилди. Дунёқараши янгиланаётган катта авлод ортидан мустақиллик фарзандлари улг‘айиб, сафимизга қўшилмоқда. Улар ўз соҳалари учун керакли ахборот ва хабарни интернетдан олиб, янги маълумотларга эга бўлмоқда. Шу ўринда интернетдан олинган хабар, ахборот ёки маълумотни “билим” ёки “илм” деб янглишаётганлар борлигини эслатиш жоиз.

Интернетдан олинган маълумотларни жамлаб, таҳлил қилиб, ўз касбига ижодий ёндошиш кўникмасини шакллантираётган ёшларни илмга интилаётганлар дейиш мумкин. Чунки улар, янгилик яратишга интилаётган, изланишдаги ёш ижодкорлар бўлиб, сўнгги маълумотлардан тўғ‘ри фойдалана оладиган замондошларимиздир. Улар республикамиздаги театрларнинг сайтларига кириб янги хабарлар тополмаётганликлари ачинарли хол. Айниқса, ёш ижодкорлар сахналаштирилиши режалаштирилган асарлар ҳақида билишни ва театрга маълум даражада тайёрланиб боришни хоҳлайдилар. Сўнгги 4-5 йил ичида Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтини тугатган ёшлар ҳамда таҳсил олаётган талабалар — санъат журналистлари, театршунослар, драматурглар ва режиссёрлар интернетдан ўз соҳалари учун янгилик қидирадиганлар, лоқал пойтахт театрлари ўз сайтларида жорий йил учун режалаштирган асарлар билан танишиб, жамоавий кўрикка тайёрланиб

боришни орзу қиладилар. Афсуски, сахналаштирилган асарнинг муҳокамасида ҳатто, мутахассислар пьесани ўқимай келганини ва кўрганини таҳлил қилиши мумкинлигини очиқ айтадиган бўлишди. Олдиндан тайёргарлик кўриб боришнинг иложи йўқ, чунки театр сайтига йиллик режа киритилмаган, асарни топиш қийин, уни режиссёр ўзгартириш учун олиб кетган, охириги варианты ҳали тайёр эмас, лекин у жамоатчилик кўриги ва муҳокамасига ҳавола қилинган.

Актёрлик замонамизнинг улуг‘ касбига айланиб, улар театрдан бўш пайтида — дубляж, кино, сериал, клип ҳатто рекламада банд бўлгани учун “ишхонасининг майда-чуйда” ишларига аралашмайди. Бундайларга театр қанчалик қотиб қолган “анъаналарга” содиқ қолса, шунчалик қулай. Чунки уни асар муҳокамасида мунтазам иштирок этишга вақти йўқ. Ортиқча вақти бўлса, тўйга бормаса бўлмайди, тирикчилик...

Замон эса ижодкорлардан янгилик кутяпти, янглик яратиш эса осон иш эмас. Шунинг учун илг‘ор театрлар интернет орқали барча театр мухлисларини ҳамкорликда ижод қилишга чорламоқда. Бу замон талаби. Театр янгиликка, зиёлиларнинг жонли мулоқотига, янги фикрига муҳтож. Ижодкорлик туйғ‘уси тўғ‘ри тарбияланган замондошларимиз — кино, телевизор, диск, клип, интернетдан тополмаган жонли ва ижодий мулоқотни фақат театрдан топиши мумкинлигини англаб етди. Бу эҳтиёжни ҳис қилган жаҳоннинг илг‘ор театрлари уларни ўзларининг ижодий ҳамкорига айлантirmoқда. Демак театр ва томошабин ҳамкорлигини замон талаби даражасида йўлга қўйиш учун:

- сайти ишламаётган театрларни аниқлаш ва тегишли чора кўриш;
- Ўзбекистон ёшлар театрининг бу йўналишдаги тажрибасини ўрганиб, янада такомиллаштириш;
- театрларнинг бадиий кенгаши “Низоми”ни қайта кўриб чиқиб, янги услубда ишлаш ва маҳаллийчилик унсурларига қарши курашадиган бандлар киритиш;
- Низомда, театрлар кейинги йил режасини, яъни сахналаштирилиши тахмин қилинаётган асарлар матнини ўз сайтига киритиш шарт, деб белгилаб қўйиш;
- муҳокама мониторингини олиб борадиган ва ўзгаришлардан мухлисларни интернет орқали хабардор қиладиган ижодкорларнинг жавобгарлигини белгилаш;
- телевидениеда “teatr.uz.” порталидага янгиликлардан оммани хабардор қиладиган махсус кўрсатув ташкил қилиш;
- порталда ижодий ташкилотларнинг, яъни театрнинг маҳсулотини такомиллаштирадиган соҳа турлари билан ҳамкорлик даражасини ёритиб

бориш (рассомлар, композиторлар, балетмейстерлар, дизайнерлар, адабиётчилар, журналистлар ҳамкорлиги);

- фаол мухлисларни театр санъати ривожига қўшган ҳиссасини эътироф этиш;

- намунали даражага кўтарилган “театр ва томошабин” ҳамкорлигини рағбатлантириш услуби ва шаклини тасдиқлаш, кабиларни тизимли тартибга келтириш зарур.

Бу тадбирлар нима беради? Аввало театрларни “анъаналаридан” — штампга айланган қолиплардан чиқариб, замон талаблари даражасида ишлашга ўргатади. Драматургия ва актёрлар ўртасидаги ижодий бўғин бўлган режиссура савиясини назоратга олади ва саралайди. Театрни томошабин олдидаги жавобгарлигини оширади. Давлат маблағини самарасиз сарфлашнинг олидини олади. Актёрларнинг ҳамжиҳатлигини оширади. Драматурглар савиясини кўтаради. Асарнинг театр талқинини олдиндан муҳокама қилиб, янги бадиий шакл топишга кўмаклашади. Талқин таҳлилига мутахассисларни, театр ижодкорларини ва ёш мухлисларни ўргатади. Ёшларни интернетнинг кенг имкониятидан тўғри фойдаланишга даъват қилади. Бадиий яхлит спектакллар намунаси пайдо бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, энг муҳими — томошабинни театрга олдиндан тайёрланиб бориш кўникмасини шакллантиради. Маънавият, маърифат ва таълим муассасаларининг театр ҳамда томошабинлар олдидаги масъулиятини оширади. Ёшларнинг ижодкорлик туйғусини тўғри тарбиялаб, яратувчанлик кайфияти билан яшаш кўникмасини шакллантиради. Давлат чиқарган Фармон ва Қарорлар ижросини таъминлайди ҳамда ўзбек сана санъатини жаҳоннинг илғор театрлари даражасига кўтаради.

Назорат саволлари

1. Охирги марта қачон театрга боргансиз?
2. Томошабинлик даражангизни ҳеч аниқлаганмисиз?
3. Театрни томошабин олдидаги масъулиятини изоҳланг.
4. Томошабинни театр олдидаги бурчи борми?
5. Интернетдаги театр хабарларини мунтазам кузатиб борасизми?
6. “Полка” театрининг “Алла” спектаклини изоҳланг .
7. Эртанги театр ва томошабинни қандай тасаввур қиласиз?

2-Мавзу: Режиссурадаги тўғри таҳлилнинг санавий талқиндаги бадиий аҳамияти (4 соат)

Режа:

2.1. Режиссёрликда тўғ‘ри таҳлилга замонавий ёндашув.

2.2. Режиссёрлик талқинини намоён этишда муаллиф услубини ўрганиш.

2.3. Мавзулар орасидаги энг долзарбига ург‘у бериш услуби. Тўғ‘ри талқин томошабин учун г‘оявий даъват сифатида.

***Таянч иборалар:** драматургия, тенденция, пьеса, томоша театри, спектакль, театр жамоаси, бадиий асар даъвати, персонаж характери, ижодкорлик туйғ‘уси.*

2.1. Режиссёрликда тўғ‘ри таҳлилга замонавий ёндашув.

Режиссёр ўз талқинини аниқлаш учун таҳлилинини асарнинг жанрини ўрганишдан бошласа мақсадга мувофиқ бўлади. Муаллифнинг ҳаётий ҳақиқатга муносабати аниқ бўлгач, уни ифодалашга мос актёрлар танлашга киришади ва ўзига хос ҳис билан бадиий шаклга солишга ҳаракат қилади. Ёзувчининг тасвирланаётган ҳаётий ҳақиқатга бадиий муносабати пьеса жанрини белгилайди. Баъзан драматурглар таъсирланган воқеаларига ўз муносабатини белгилай олмай қолади ва борини ёзиб қўя қолади. Жанрни тўғ‘ри аниқлаш бўлг‘уси спектаклнинг мазмуни, г‘оясини ва муаллифнинг ўзига хос услубини англаш учун воситадир.

Жанр франсузча сўз бўлиб — “тур”, “хил” маъносини англатиб, асарнинг ёки томошанинг трагедия, драма, комедия каби турларга бўлинишидир.

Аристотел “Поэтика” асарини ёзган пайтда “жанр” деган атама ишлатилмаган эди. Трагедиянинг барча томоша санъати турларидан устун эканлигини асослаш учун, уни комедия, драма, мим, понтамим, рақс, қўшиқ ва қўғ‘ирчоқ ўйини каби йўналишлар билан қиёслайди. Натижада, барчаси содир бўлган воқеага билдирилган муносабат туфайли, улар ўзига хос турларга мос ифода воситаларига эга эканлигини аниқлайди. Трагедия, драма ва комедияга ажраган йирик турларга қуйидагича нуқтаи назар умумий муносабат эканлигини илк бор асослайди. Трагедия қаҳрамони мендан ҳар томонлама юксак, ижтимоий келиб чиқишида, мақсадида ва ҳаракатида. Драманинг қаҳрамони мен каби — унинг фикрлари билан баҳслашиш мумкин. Комедиянинг барча персонажлари менга нисбатан тубан, шунинг учун улар ҳаракати устидан кула оламан.

Трагедия — драматик асар турларидан бири бўлиб, унда иложсиз вазият, ҳалок этувчи оғ‘ир ва тенг бўлмаган кураш негизида бош қаҳрамоннинг

характери ҳамда ҳалокати сабаби очиб бериллади. Трагедия драманинг — дардли кураш ифодаланган ҳаракатнинг энг қадимги туридир. У қадимги Грекияда вужудга келган ва “Эчки йиг‘иси” номи билан худо Дионис шарафига ўтказилган байрамдаги халқ томошасидан олинган. Дионис шарафига қурбонлик учун эчки олиб келишар экан. Бу маросим рақс тушиш, Диониснинг изтироблари ҳақида хорнинг ривоят айтиши ва қурбонликка аталган эчкининг туйғ‘улари ҳақида хорнинг қайғ‘ули қўшиқ айтиши билан яқунланган.

Кейинчалик трагедия аввалги хусусиятини ўзгартириб, инсонлар изтироби ҳақидаги махсус театр томошасига айланган. Грек драматурглари Эсхил, Софокл, Еврипид трагедиялари инсон изтиробларини бадиий тасвирай олгани учун машҳурдир. Антик театр кишининг изтироблари тасвири билан томошабинлар қалбига даҳшат солар ва гўё кишининг тақдири ҳамда қилмишини бошқариб турувчи г‘айритабиий кучга қарши курашиш бефойда деган тушунчани уқтирарди. XVI асрнинг иккинчи ярмида ва XVII аср бошларида яшаб ижод этган буюк инглиз драматурги В.Шекспир трагедияларининг бош қаҳрамонлари жамиятдаги мавжуд кучли қарама-қаршиликларни ёрқин бадиий шаклда очиб ташлаган. Шунинг учун ҳам унинг трагедиялари бутун дунёда шуҳрат топди.

А.С.Пушкин ҳам трагедия жанридан фойдаланиб ўзининг ўлмас кичик трагедиялари — “Тош меҳмон”, “Мосарт ва Сальери”, “Қизг‘анчиқ рисарь” ва “Борис Годунов” трагедиясини яратди.

Кейинги давр драматургиясида трагедия ўз моҳияти билан ўтмишдагилардан тамомила бошқача бўлиб, унда ҳаёт ҳақиқати ва оптимистик мазмун ўз ифодасини ёрқинроқ топади. Бундай трагедиядаги бош қаҳрамон халқ иши учун курашувчи, лозим бўлса, бунинг учун онгли равишда ўзини ҳалок қилувчи қаҳрамондир. Шундай қилиб, трагедия қаҳрамонининг ҳалокати, унинг маънавий тантанасига, г‘алабасига айланади. Ўзбек драматургиясида ҳам трагедия жанрида ижод намуналари бор — Фитратнинг “Абул Файзхон”, Намзанинг “Ишқ қурбонлари”, Туроб Тўланинг “Нодирабегим”, Мақсуд Шайхзоданинг “Мирзо Улуг‘бек” номли тарихий-фожиавий пьесалари бунинг ёрқин ифодасидир.

Комедия юнончада “қувноқ томоша”, кулгули қўшиқ маъносини англатади. Унда ҳаётдаги кулгили ҳодисалар тасвир этилади, ижтимоий ва оилавий можаролар, кишилар характеридаги баъзи бир қусурли хусусиятлар очиб ташланади. Комедия драматик асарнинг бир тури сифатида қувноқ халқ томошалари заминидан вужудга келган. Қадимги греклар шароб, ҳосилдорлик ва шодлик маъбудди Дионис шарафига атаб, карнаваллар уюштирган. Унда қўшиқ айтганлар, рақсга тушганлар, мим ва понтамимларда эскирган

формалар устидан янги г‘оя г‘алабасини кулгули акс эттирганлар. Қонуний тараққиёт қаршисида умри тугаган тўсиқларни комедияларда намоён қилишган. Чунончи Намзанинг “Майсаранинг иши” комедиясида ўзини пок, бегуноҳ қилиб кўрсатган қози, муфти ва зодагонларнинг ахлоқ ва одоби сатира орқали кўрсатилиб, уларнинг маиший бузуқ ниятлари замиридаги зиддият очиб ташланади. Зотан, комедиянинг моҳияти, В.Г.Белинский айтганидек ҳаёт ҳодисалари билан ҳаёт моҳияти ва унинг аҳамияти ўртасидаги қарама-қаршилиқлардан иборатдир.

XX аср драматургияси комедиянинг янги турини вужудга келтирди. Миллий комедияларда кишилар ўртасида ва турмушида сақланиб қолган эскилик сарқитлари кулги билан фош этилади. Масалан, Абдулла Қаҳҳорнинг “Шоҳи сўзана” комедиясида ёшларнинг шиддатли характери, янги ерлар очиш ва пахтадан мўл ҳосил олиш учун олиб борган курашидаги камчилик ва иллатлар ёритилади. Комедия ўз навбатида тасвирланаётган ҳаётини ҳақиқатга муаллифнинг муносабати ва унинг г‘оявий йўналиш турларига қараб сатира, гротеск, буффонадага ажралади.

Юмор — лотинчада “намлик” маъносини англатади. Юмористик асарда турмушдаги ва айрим кишилардаги баъзи бир камчиликлар енгил танқид остига олинади. Бу асарда муаллиф танқид қилинаётган объектнинг йўқ бўлиб кетишини истамайди. Енгил кулгу — юмор орқали, унга ҳатто ачинади ва ундаги камчиликларнинг тузалишини истади. Шуниси билан юмор сатирадан фарқ қилади. Юксак савиядаги юмор баъзан аччиқ кинояга, Н.В.Гогол сўзи билан айтганда, “кўз ёши аралаш кулги”га айланиб кетади. Унинг “Ревизор” асаридаги персонажлар, сатирик тарзда, нафрат ва г‘азаб билан тасвирланган. Шаҳар ҳокими — Сквозник-Дмухановский образи, унинг амалдорларидаги шуҳратпарастлик, порахўрлик, худбинлик қайг‘ули сатирик юмор билан тасвирланган. Саид Аҳмаднинг “Келинлар қўзғ‘олони” комедияси ҳам юмористик драматургиянинг ёрқин намунаси бўла олади. Юқорида келтирилган драматургия турлари баъзи элементларини ўзида уйғ‘унлаштирган ва уларнинг оралиғ‘ида турган жанр — драмадир.

Драма — юнончада “ҳаракат қилмоқ” маъносини англатади. Драматик асарларда мураккаб ва жиддий конфликтлар асар иштирокчиларининг қизғ‘ин кураши жараёнида тасвирланади. Унда персонажлар ижобий ва салбий сифатларга ажралади. Бош қаҳрамон илгари сураётган г‘оя халқ орасида афоризм даражасига кўтарилган фикрларда изоҳланган. Масалан, Намзанинг “Бой ила ҳизматчи”, ёки Горкийнинг “Тубанликда” драмаларида ижобий ва салбий қаҳрамонларнинг шиддатли кураши ёрқин акс эттирилган. Трагедия ва комедиялардагидек драма жанри ҳам ўз навбатида ифода этилаётган ҳаётини ҳақиқатнинг мазмунига, маъносига, муаллиф мақсадига қараб бир неча турга

бўлинади. Улар — сиёсий-ижтимоий, лирик, маиший, тарихий, психологик, ҳужжатли драмалардир.

Лекин режиссёр ор талқинида пьесаларнинг бундай уч асосий жанрга бўлинишига баъзан ўзгартириш киритади, бунга “Гамлет”ни комедия, “Чайка”ни драма жанрида сахналаштириши мисол бўла олади. Масалан, А.Н.Островский ўзининг кўпгина пьесаларини “комедия” деб номлайди. Унинг пьесаларига софдиллик ва соддалик ярашади, аммо “Қутурган пуллар” асарини “психологик драма” жанрида талқин қилиш мумкин.

Нозирги замон режиссёрлари ҳаётнинг айнан ўзини ифодалаш жараёнида юқоридаги классик уч жанр бўлинишига бўйсунмайдилар. Чунки, уларнинг спектакларида уччала жанрнинг элементлари иштирок этади. Бироқ бу деган сўз, томоша жанрсиз, бадиий бўёқсиз бўлиши мумкин дегани эмас. Бундай ҳолларда спектаклда қайси жанр бўёқлари асосий ўринни эгаллаши ва томоша г‘оясини очиқда фаол қатнашса, шу жанрга оид бадиий шакл яратилади.

Спектаклнинг қиммати фақат унинг г‘ояси ва мавзуси долзарблиги билан эмас, балки унинг қаҳрамонларини илг‘ор ва типик характерларда, замон билан ҳамнафасликда намоён бўлиши ва ривожланишини кўрсата олиши билан белгиланади.

Режиссёр пьесани таҳлил қилар экан, муаллифнинг услубини, асар жанрини, композицион тузилишини, унда хатти-ҳаракат бажараётган қаҳрамонлар тақдирини, уларнинг тилини ва характерини пухта ўрганиши зарур. Пьесанинг бадиий хусусиятларини ўрганиб, драматург ниятини томошабинга маъноли ва бадиий ифодали тарзда етказиш режиссёрнинг асосий мақсади бўлиши лозим.

2.2. Режиссёрлик талқинини намоён этишда муаллиф услубини ўрганиш

Асарнинг бадиий хусусиятини, жанрини аниқлагач, албатта, муаллифнинг услубини ҳам ўрганиш лозим. Муаллифнинг услубини аниқлаш — персонажлар характерлари ўзига хослигини ва фақат асарга хос бўёқларни аниқлашдир. Услуб кенг маънода ёзувчи ижодидаги г‘оявий бадиий хусусиятлар бирлиги, тор маънода ифода усулининг бадиий баёнидир. Кенг маънода услуб тушунчаси — муаллифнинг дунёқараши, асарнинг асосий маъносини ташкил этувчи воқеалар оқимининг, сюжет ва характерлар бадиий тасвирини тил ва бошқа омилларни камраб олади. Масалан, Абдулла Қаҳҳор услуби ҳақида гапирганда, муаллиф асарларининг ўткир г‘оявийлик билан суг‘орилганлиги, замон воқеаларига нисбатан ҳозиржавоблиги,

драматургияга дадиллик билан янги мавзу ва образлар олиб кирганлиги, тилининг бойлиги ҳамда сўзни заргарона қўллаши назарда тутилади. Бу хусусиятлар ижодкорнинг ўзига хос услубини кўрсатади.

Драматург услубининг ўзига хос хусусиятлари ҳам г‘ояни англаш ва ифодалаш даражаси, ҳаётий воқеаларни тасвирлаш методи, даврнинг шарт-шароитларини баҳолаш маҳорати билан белгиланади.

Демак, драматургнинг ўзига хос хусусиятлари — ҳаётга муносабати, воқеани г‘оявий-бадий ифодалаш маҳорати — услуб деб юритилади. Ижодкор услуби ҳар доим замоннинг г‘оявий-бадий таъсири остида вужудга келади ва шаклланади. Муаллифнинг дунёқараши, ижтимоий позисияси, г‘оявий қизиқишлари, бадий ифодалаш маҳорати ҳаммаси унинг услубини белгилайди. Булар спектаклнинг мазмунини ва ўзига хос ифодаланган г‘оя шаклини бадий ифодалашга ёрдам беради.

Жумладан, К.Яшин, А.Қаҳгор, И.Султон, Ш.Бошбеков, С.Аҳмад, Э.Хушвақтов каби драматурглар ўз бадий услуби — “дастхати” билан яққол ажралиб туради. Ҳаётий материални танлаш, сюжет тузиш, композиция, жанр, тил ва образларни ўзига хос талқин этиш ҳар бир драматургнинг бадий услубини белгилайди. Шунинг учун режиссёр муаллиф услубини, унинг ўзига хос характерли хусусиятларини таҳлилий аниқлай олади, олинган пьесани ипидан игнасиғача ўзлаштиришни заруратга айлантиради ва бу спектакл режасини тузишга асос бўлади.

Режиссёрнинг спектакл устида ишлаш жараёни кўп пог‘онали, бадий мураккаб ижодий босқич бўлиб, “қайта жонлантириш”, қог‘оздаги фикрларни тирик инсонлар ва бадий тасвирий воситалар тилига кўчириш маҳоратидир. Мукамал пьеса бўлг‘уси спектаклнинг асоси бўлиб, унинг г‘оявий-бадий қиммати режиссуранинг ва бадий жамоа меҳнатининг муваффақияти гаровидир. Шунинг учун режиссёр энг аввал саҳналаштириш учун пьеса танлашда адашмаслиги, ўзи раҳбар бўлган бадий жамоанинг ижодий кучини, асарнинг бадий имкониятларини ҳисобга олиши керак. Иккинчи томондан эса, танланган мавзу долзарблигини, г‘оявий ўткирлигини, композицион мустаҳкамлигини, тилининг ифодавий ва равонлигини, жанрининг аниқлигини, муаллиф услубининг ёрқинлигини яхши ўзлаштириши талаб қилинади.

Режиссура санъатида пьесани ўзига мослаб ёки бутунлай тескари талқин этилиш ҳоллари ҳам мавжуд. Шунинг учун режиссёрнинг талқин қудрати уч босқичли — жамоани муаллиф г‘оясига кўтариш, ижодкорларни асар г‘ояси даражасига олиб чиқиш ёки барчани “ўзи” даражасига олиб тузиш жараёнидан иборат. Учинчиси ижодий жамоа учун фожеадир.

Режиссура санъати спектаклнинг умумий элементларини бирлаштириш маҳоратидир. Намунали драматургия ўз персонажлари орқали умумийликни очади, индивидуаллик орқали типикликни кўрсатади ва инсон шахсини ҳар қандай маънавий, жисмоний ва руҳий қуликдан озод қилишни орзу қилади. Шунингдек, мукамал режиссёр ҳам ҳар бир спектаклида “инсон” сўзи мағ‘рур жаранглашини истайди.

Маълумки, ҳар қандай билиш уч босқичли жараёндр. У жонли кузатишлардан пайдо бўлган аниқ масалани “сезиб”, қабул қилишдан бошланади. Кейин эътиборга олинган масалани “тушуниш”, сўнгра уни умумлаштириш жараёнига ўтилади. Спектакл саҳналаштирмоқчи бўлган режиссёрнинг биринчи вазифаси аниқ масала юзасидан пайдо бўлган таассуротларини “йиг‘ишдир”. Бошқача айтганда, “Отелло”ни саҳналаштираётган режиссёр — рашк туйғ‘усини, ҳозирги замон кишиларидаги соф туйғ‘уларни булғ‘ашга ўчликни, севгисини йўқотиб қўйишдан қўрқиш каби хислатларни кузатиши зарур. Шунингдек, тарихий ҳужжатлар, эсдаликлар, ўша даврга тааллуқли публицистик ва бадиий адабиётлар, тасвирий санъат, мусиқа, фотография материаллари, иллюстратив, иконографик ҳайкаллар, хуллас, пьесада тасвирланган шарт-шароит муҳрланган асосларни ўрганиши зарур. Ифодаланган даврдаги кишиларнинг хулқ-атворларини, қонун-қоидаларни, дидларини, характер ва одатларини, дунёқараш ва маданиятларини, улар нимани истеъмол қилишган ва қандай кийинишган, уларнинг юриш-туришлари қандай, яшаш учун жой қуриш ва жиҳозлари ҳамда бошқа зарурат учун керак бўладиган нарсаларни ҳам ўрганилиши талаб қилинади.

Вахтангов айтганидек — актёр образ ҳаётига тегишли нарсаларни худди онасини билгандек, яхши билиши керак. Режиссёр ҳам саҳнада гавдалантирмоқчи бўлган томошани аниқ, равшан тасаввур қилиши зарур.

Хулоса шуки, режиссёр учун драматург томонидан берилган муҳим воқеанинг асосий моҳиятидан келиб чиқадиган спектаклнинг г‘оясини тўғ‘ри аниқлаш бош масаладир. Г‘оянинг аниқланиши билан муҳим бир иш жараёни ниҳоясига етади. Энди режиссёр пьеса муаллифи билан бир ҳуқуққа эга бўлган ҳамкорлик даражасида, умумий мақсад ва вазифа учун биргаликда курашмоғ‘и, аниқроғ‘и ёзма асарни жонлантириш каби муҳим ижодий ишга киришмоғ‘и мумкин.

Мавзу, г‘оя, жанр, услуб, композиция, конфликт аниқлангач, томошанинг қалби бўлган фабулани, асар г‘оясини очиш учун муаллиф териб олган ва онгли равишда қуриб чиққан воқеалар оқимини ўрганиш ва ўзлаштирилиши заруратга айланади.

Бадиий услубнинг асосий шакли сифатида якка услуб ва муаллиф услуби кўпроқ ўрин эгаллаб бормоқда.

Муаллифнинг ҳар бир асари режиссёр талқинига бог'лиқ. Режиссёр ҳам спектакл муаллифи ҳисобланади. Қоғ'оздаги сўзларга жон ато қилган, унга умр берган, ўз зақоси билан жонли саҳна асарини ижодий жамоа билан яратган режиссёр ҳисобланади. Режиссёр ва муаллиф бирлиги маслакдошлиги катта рол ўйнайди. Режиссёр дарди драматург дарди билан ҳамонанг бўлиши керак. Станиславскийнинг Чехов ва Горкий билан яқинлиги, Маннон Уйғ'урнинг Намза билан маслакдошлиги, Тошхўжа Хўжаевнинг Ойбек, Эркин Воҳидов билан ҳамкорлиги, Баҳодир Йўлдошевнинг Саид Аҳмад билан, Рустам Намидовнинг Ўлмас Умарбеков билан изланишидан ажойиб саҳна асарлари яратилди. Баъзи режиссёрлар муаллиф танламайди, дуч келган асарни саҳналаштиради. Бундай режиссёрлар ижодни касбга алмаштирган, у асардан бу асарга ўзини такрорлайдиган ҳунарманд режиссёрлардир. Айримларга воқеа қаерда кечади, қачон кечади, тарихийми, замонавийми фарқи йўқ, ўз услуби тайёр қолипи бор, саҳналаштираверади. Бу ўз навбатида томошабин қалбини жиз эттирмайди, ларзага солмайди, ҳафсаласи пир бўлиб театрни тарк этади. Қарс икки қўлдан деганидай драматург ўйлаб топган мавзу, матн, қоғ'оздаги қиёфалар режиссёр сайи-ҳаракати туфайлигина жонланади, ҳаётий ҳақиқатга айланади, томошабин ларзага тушади, маънавий камол топади. Театр санъати- шартли санъат. Саҳнага ҳақиқий дарахтни, паҳса деворни олиб чиқиб бўлмайди. Томошабин чизилган жиҳозларни, ясама реквизитларни тушунади, ҳамма гап ижрода, унинг ишонарли жонли ва ҳаётий чиқишида, талқинида. Томошабин театрға нега тушади? Актёрнинг жонли ижроси, уни юзма-юз туриб томоша қилиш, ҳар гал янги ҳолат, янгича руҳ, ҳарорат ўзига жалб қилаверади. Қиёфалар турланиши, воқеалар ривож, ижрочиларнинг ҳар сафар ролға ўзини бахшида қилиши томошабинни ўз домига тортаверади. Театрнинг жозибаси ҳам шунда. Баъзилар телевидение пайдо бўлгандан кейин театр ўлади деб башорат қилган эдилар, йўқ театр ўз жонли меҳригиёси - ижроси билан абадий санъат эканлигини исбот қилди. Кино ва телевидениенинг равнақиға қарамай кейинги йилларда томошабин театрға яна оқиб кела бошлади.

Тўғ'ри, театр санъати асрлар давомида қутининг ичида қолиб кетаверди, янги техник имкониятлар яратилмади. Энди-энди театр томошалари очиқ майдонға чиқа бошлади. Бу эса ўз навбатида режиссёрларға янги имкониятлар яратди. Тўрт деворнинг ичида қолган театр санъати, янги кино санъатининг пайдо бўлишиға олиб келди. Драматург ва режиссёр театрда қила олмаган ижод маҳсулини кино санъатида амалға оширди. Кинода воқеалар кўламининг

кенглиги, вақт чексизлиги сценарист учун ҳам режиссёр учун ҳам катта шароитларни туг‘дирди.

Театрдаги режиссёр билан драматург ҳамкорлиги кино санъатида режиссёр ва сценарий муаллифи ҳамкорлигига айланди. Театрдаги каби кинода ҳам режиссёр фильм муаллифи ҳисобланади. Кинодраматург ўйлаб топган воқеаларни жонлантирадиган, уни кўримли томошага айлантирадиган шахс бу кино режиссёрдир. Театр санъатини синтетик санъат дедик. Кино ҳам театр каби синтетик санъат ҳисобланади. Театрдаги актёр, рассом, бастакор, чироқчи, либосчи, пардозчи, реквизитлар туфайли спектакл бунёдга келса, кинода бундан ҳам мураккаброқ уларга қўшимча тасвирчи- оператор, ассистент, овоз оператори, монтажчи, лаблаштирувчи ва бошқа қатор техник ходимлар туфайли фильм вужудга келади. Ёз демай, қиш демай, кеч демай, кундуз демай машаққатли меҳнат, жуда катта ижодий жамоанинг бирлиги сабабли кинофильм дунёга келади, томошабин юзини кўради. “Тоҳир ва Зухра”, “Алишер Навоий”, “Насриддиннинг саргузаштлари”, “Ўтган кунлар”, “Маҳаллада дув-дув гап” каби мумтоз фильмлар мана шундай машаққатлар эвазига бунёд этилди. Наби Ғаниев, Комил Ёрматов, Йўлдош Аъзамов, Малик Қаюмов, Шуҳрат Аббосов кино санъатимизнинг дарг‘а режиссёрлари ҳисобланади. Бу режиссёрлар кино санъатининг қонуниятлари, сирасорларини яхши билганликлари учун, кинодраматурглар билан ҳаммаслак бўлиб ишлаганликлари учун ана шундай жаҳонга машҳур фильмлар яратдилар. Неча йиллар ўтса ҳам бу фильмларни қайта-қайта кўргинг келаверади. Кино санъатининг ажойиб хислати ҳам мана шунда. У лентага муҳрланган. Тасмада сақланаяпти. Уни такрор ва такрор кўра оламиз. Театр санъатининг фожиаси шундаки, уни ҳар куни муҳрлаб бўлмайди, ҳар кунги жонли ижрони сақлаб қололмаймиз. Бир марта муҳрландими, тасмага туширилдими, шу қолади. Нозирги электрон техника тараққиётини афсуски ўтган аср ўрталаридаги буюк санъаткорлар кўра олишмади. Маннон Уйғур, Мария Кузнетсова, Етим Бобожонов, Аброр Нидотовларнинг юксак даражада яратган жонли қиёфа ва спектакллари сақланиб қолмади, айрим хроникадаги лавҳалар, урвоқ кадрларгина хотира сифатида қолди. Театрдаги машҳур спектакллар айрим суратлар орқалигина кўз олдимизда гавдаланади, режиссёр ва драматург ҳамкорлигини тасаввур қиламиз.

Оммавий ахборот воситаларининг шаклланиши, электрон техниканинг кескин ривожини театр ва кинога ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Режиссёр ва драматург ҳамкорлигининг янги қирралари очилди. Авваллари театр ва кино санъатида амалга ошмаган мўъжаз фильмлар, кичик новеллалар, узундан- узоқ сериаллар, ҳужжатли экран асарлари, публицистик жанрлар, фильм портретлар, кундалик информсион кўрсатувлар XX аср мўъжизаси

телевидение туфайли дунёга келди ва ривож топди. Телевидение ва радио кирмаган хонадон қолмади.

Режиссёрнинг бадиий асар устида ишлаши

Буюк ёзувчилар буюк режиссёр бўлади, дер эди устозим. Дарҳақиқат Шекспир ҳам, Балзак ҳам, Лев Толстой ҳам, Абдулла Қодирий ҳам буюк режиссёрлардир. Уларнинг ҳар бир сатри, ҳар бир сажнаси, сўзи замирида ётган фикрлар режиссёр учун катта бир маънавий озуқа, сахналаштиришнинг улкан имкониятларини яратиб беради, тасаввурингизда, кўз олдингизда ўз-ўзидан воқеалар тизмаси жонланиб намоён бўлаверади. Сиз уни муаллиф услубини, олдига қўйган мақсад, ниятларини бузмаган ҳолда рўёбга чиқарсангиз бас, шунинг ўзи етади. Тўғ‘ри, режиссёр ижодкор шахс сифатида ўзининг “мен”и, муаллифга муносабати, даврга ҳамоҳанглиги, аввал очилмаган қирраларни асардан топиши, янги ёндашувни замондошга изҳор қилиши, уни ларзага келтириши лозим. Аммо кўпинча режиссёрлар ўзини намоён қилиб, “мен”и бўртиб, муаллифнинг фикри-зикри иккинчи даражали бўлиб қолаётган ҳоллари учраб турибди. Мен мумтоз асарларга ҳар гал янгича ифода топиб янги талқинда томошабинга ҳавола этилган спектаклларни кўриб, ҳайратга тушганман. “Ревизор”, “Намлет”, “Отелло”, “Қутлуг‘ қон”, “Келинлар қўзғ‘олони”, “Қиёмат қарз” шулар жумласидандир. Асарларни сахналаштиришда режиссёр ёзувчининг бирон сўзини ўзгартирмай янги қатлам фикрларни топа билган. Талқинда гап кўп. Режиссёр бир асарни ҳар аснода кўриши, ўзига керакли дурни топиб олиши мумкин. Иккинчи жаҳон урушида Александр Корнейчукнинг “Фронт” асари сахналаштирилган. Асар қаҳрамонлари, совет зобитлари ва аскарлари немисга қарши курашади. “Совет”да қўйилган бу асар ватанпарварлик руҳида тайёрланиб душманга нафрат уйғ‘отган. Айнан шу асарни Германияда сахналаштирилиб биронта сўзини ўзгартирмасдан кўрсатишган. Натижада немис зобитлари ақлли, идрокли, совет зобитлари аҳмоқ, лақма сифатида намойиш қилинган. Фарқ услубда, ижро оҳангида, талқинда. Демак, асарнинг қўйилишида гап кўп экан. Режиссёр қандай қўйса, томошабинга қандай ҳавола қилса, шундай таассурот қолар экан. Драматург ёзади, муаллиф ҳам ўзи. Лекин сахналаштирилган асар – спектакл муаллифи режиссёрдир. Қоғ‘оздаги муаллиф дарди билан сахнада жонланган режиссёр дарди ҳамоҳанг бўлиб, уйғ‘унлашиб кетса, маслак бир жойдан чиқса, асар муваффақияти, узоқ умр кўриши шундан бўлади.

Баҳром Раҳмоновнинг “Юрак сирлари” драмаси бўларди. Таниқли бўлмаган драматург, машҳур бўлмаган асар, шу асарга жон ато қилган, уни машҳур қилган режиссёр Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ажойиб шоир Эркин Воҳидов “Олтин девор”нинг қораламасини театрға олиб келганида, унга ишлов берган, кўримли томошага айлантирган, ҳозирга қадар сахнадан

тушмайдиган комедияни вужудга келтирган, шоирни драматург қилган - Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ойбекнинг “Қутлуг‘ қон” асарини сахналаштираётганда, машқ жараёнида залда ўтирган Ойбек сахнадаги безак, ижро маҳоратини кўриб, ижод жараёнининг кетишига қараб неча бор режиссёр Тошхўжа Хўжаевнинг елкасига қоқиб қойил қолганини, тасаннолар айтганининг шонида бўлганман. Драматург Шароф Бошбековнинг “Темир хотин” асари ёзилганида, қатор театрлар уни сахналаштирди. Бири комедия, бири фарс қилиб ижро этди. Лекин кулгу тагида ижтимоий фожиа ётганлигини режиссёр Олимжон Салимов илг‘ади. Бир куни Шароф Бошбеков “Маҳкам ака, асаримни Фарғ‘онада Олимжон Салимов кўнглимдагидай сахналаштирибди”, деб тан олди. Муаллиф дарди, режиссёр дарди бир ердан чиқди. Қарс икки қўлдан деганидай, драматургнинг қочиримларини, кулгу тагида йиг‘и борлигини режиссёр англай билган ва уни моҳирона ижрода рўёбга чиқарган.

Пьеса бирламчи, спектакл иккиламчи ҳисобланади. Атайин сахнага ёзилган асарлар бор: драма, комедия, трагедия, опера, оперетта, мусиқали драма ва ҳоказолар. Сахнага мослаштирилган (адаптасия) асарлар ҳам бор: роман, қисса, новелла инсценировкалари.

Бадиий асар устида ишлаганда режиссёр биринчи ҳолатда асар мавзуси, г‘ояси, шу кун учун долзарблилиги устида бош қотириши, томошабинга қандай маънавий озуқа бериши ҳақида ўйлаши керак.

Биз биламиз, барча бадиий асар - тўқима, ёзувчи, драматург хаёлотига ўйлаб топилган ҳаётий лавҳалар. Бу бадиий тўқималар ростга айланиши керак. Бу ўз йўлида муаллиф маҳоратига бог‘лиқ. Муаллиф гоҳ тарихий, гоҳ ижтимоий, гоҳ маиший мавзуга мурожаат қилар экан, инсоний муаммоларни рост, ишонарли қилиб драматургия қонунларига мослаб ёзмаг‘и керак.

Буюк шоир А.С.Пушкин “тўқималаримдан ўз ашқимга чулг‘анаман”, - деб ёзади. Тўқиманинг ростлиги шоирни ларзага солади. Ёзувчи шу бугунги муаммолар ечимини бошқа даврлардан қидиради, мурожаат қилади. Шекспир Англияда содир бўлаётган қусурларга жавобни бошқа асрдан, ўтган замонлардан топади. Абдулла Қодирий ҳам шундай мавзуни ўтган замонлардан бошлайди. Бадиий тўқима ёзувчи иқтидорига, хаёлот дунёсига бог‘лиқ. Бу санъатга хос бўлган хусусиятдир.

Умуминсоний абадий мавзулар, муаммолар бор: муҳаббат, нафрат, ўлим, ҳасад, рашк кабилар ҳеч қачон ўлмайди. Инсоний хислатлар, эзгулик ва ёвузлик, итоат ва такаббурлик, меҳр ва шафқатсизлик, донолик ва нодонлик, сахийлик ва хасислик, инсоннинг барча ҳис-туйг‘улари асарларда ўз ифодасини топсин. Ўткинчи, кундалик мавзулар бор: улар шароитдан,

вазиятдан келиб чиқиб ёзилган тезпишар асарлар. Булар тез эскиради ва назардан тушиб қолади.

Яқин ўтмишда ёзилган ва ўша даврни улуг'лаган кўпгина саҳна асарлари ҳозир кераксиз бўлиб қолди. Режиссёр асар танлар экан, мана шу нарсаларга эътибор бериши керак. Бундан ташқари ҳар бир ёзувчининг ўзига хос хусусиятлари, ёзиш услублари мавжуд. Масалан, Ойбекни Абдулла Қаҳҳордан, Абдулла Қодирийни Тоғ'ай Муроддан тили, услуби, тасвир ифодалари, қиёфалари билан бемалол ажрим қилиш мумкин. Режиссёр ёзувчининг нимага қодир эканлигини, ўзига хослиги нимадалигини, қайси жиҳатлари билан ажралиб туришини аниқлаб олиш лозим. Демак ёзувчи - драматург қаҳрамонлар нимани гапирётганини ёзади, режиссёр қандай гапирётганини очиб беради. Баъзан драматург режиссёрга ёрдам бўлсин учун воқеа содир бўлаётган жойларни ипидан игнасиғача лўқмаларда (реплика) тафсилотини беради. Баъзан ёзувчи режиссёрнинг ўзига талқинни ҳавола қилади. Муаллиф руҳиятини, унга яширинган муддаони режиссёр илғ'аши, топиши керак бўлади.

А.П.Чехов, М.Горкий ўз пьесаларини комедия деб ёзади. Аслида унинг замирида драматик ҳолатлар, фожиалар ётган бўлади. Режиссёр муаллиф ижодини, дунёқарашини, унинг кайфиятини, услубиятини чуқур ўрганган, асарни саҳналаштирганга қадар ўзига хослик томонларини яққол англаган бўлади. Баъзан битта мавзунини бир неча муаллиф ўз ижодида қаламга олади. Масалан, “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Саббаъи сайёр”, “Садди Искандарий” ва ҳоказолар. Низомий Ганжавий, Алишер Навоий нега бу мавзуларга қўл урган, версиялар турлича, ёндашувлардаги тафовут нимада? Бошқа манбалардаги фарқ ва охир-оқибат режиссёр бу асарни саҳналаштиришдан мақсад шахс сифатида нима демоқчи, қандай янги гап айтмоқчи, мана шу ҳолатлар режада ўз ифодасини топсин. Пьеса адабий маҳсул, уни ўқиш мумкин. Режиссёр унга ҳаёт бағ'ишлайди, мураккаб ижодий жараённи бошдан кечиради. Саҳнада санъат маҳсулини, томошабинга мўлжалланган жонли маҳсулни рўёбга чиқаради. Бу маҳсул – спектакл томошабин виждонини г'улг'улага солсин, қалбини жунбушга келтирсин.

Шу ўринда адабий маҳсулнинг сифати, кўтарган юки, берадиган маънавий озуқаси ҳақида режиссёр муносабатини ўйлаб кўрсак. Сўнгги вақтларда саҳнани, киноэкрanni, телевизион эфирни ўта жўн, саёз, бир кўримли “асар”лар тўлдириб кетди. Театрга, кинога кирган, телевизорни томоша қилган томошабиннинг ҳафсаласи пир бўлаяпти. Бу нима? Нақидий санъатга бўлган талабнинг сусайишими? Томошабин диди ўтмаслашганими? Юксак санъат намуналари қаерда қолди? Бир домлам “сарёг' турган жойда маргаринни еб нима қиламиз” , деган эди. Юксак адабий асарлар, ҳақиқий

ижод намуналари турган жойда биз ўртамиёна, томошабинга ҳеч нарса бермайдиган “асар”ларни сахналаштириб, экранлаштириб, эфирга узатиб нима қиламиз. Менимча ҳақиқий режиссёр бадиий асар танлашда, унинг устида ишлашда мана шунга эътибор бериши керак. Агар санъатнинг бурчи юксак савияли баркамол инсонни тарбиялаш бўлса режиссёр келгуси авлод олдида, унинг дунёқараши, савияси олдида ўта масъул эканлигини ҳеч қачон унутмаслик керак.

2.3. Энг долзарбига ург‘у бериш услуги. Тўғ‘ри талқин томошабин учун г‘оявий даъват сифатида

Муаллифнинг ҳар бир асари режиссёр талқинига бог‘лиқ. Режиссёр ҳам спектакл муаллифи ҳисобланади. Қоғ‘оздаги сўзларга жон ато қилган, унга умр берган, ўз зақоси билан жонли сахна асарини ижодий жамоа билан яратган режиссёр ҳисобланади. Режиссёр ва муаллиф бирлиги маслақдошлиги катта рол ўйнайди. Режиссёр дарди драматург дарди билан ҳамонанг бўлиши керак. Станиславскийнинг Чехов ва Горький билан яқинлиги, Маннон Уйғ‘урнинг Намза билан маслақдошлиги, Тошхўжа Хўжаевнинг Ойбек, Эркин Воҳидов билан ҳамкорлиги, Баҳодир Ўлдошевнинг Саид Аҳмад билан, Рустам Намидовнинг Ўлмас Умарбеков билан изланишидан ажойиб сахна асарлари яратилди. Баъзи режиссёрлар муаллиф танламайди, дуч келган асарни сахналаштиради. Бундай режиссёрлар ижодни касбга алмаштирган, у асардан бу асарга ўзини такрорлайдиган ҳунарманд режиссёрлардир. Айримларга воқеа қаерда кечади, қачон кечади, тарихийми, замонавийми фарқи йўқ, ўз услуги тайёр қолипи бор, сахналаштираверади. Бу ўз навбатида томошабин қалбини жиз эттирмайди, ларзага солмайди, ҳафсаласи пир бўлиб театрни тарк этади. Қарс икки қўлдан деганидай драматург ўйлаб топган мавзу, матн, қоғ‘оздаги қиёфалар режиссёр саъйи-ҳаракати туфайлигина жонланади, ҳаётий ҳақиқатга айланади, томошабин ларзага тушади, маънавий камол топади. Театр санъати- шартли санъат. Сахнага ҳақиқий дарахтни, пахса деворни олиб чиқиб бўлмайди. Томошабин чизилган жиҳозларни, ясама реквизитларни тушунади, ҳамма гап ижрода, унинг ишонарли жонли ва ҳаётий чиқишида, талқинида. Томошабин театрга нега тушади? Актёрнинг жонли ижроси, уни юзма-юз туриб томоша қилиш, ҳар гал янги ҳолат, янгича руҳ, ҳарорат ўзига жалб қилаверади. Қиёфалар турланиши, воқеалар ривожи, ижрочиларнинг ҳар сафар ролга ўзини бахшида қилиши томошабинни ўз домига тортаверади. Театрнинг жозибаси ҳам шунда. Баъзилар телевидение пайдо бўлгандан кейин театр ўлади деб башорат қилган эдилар, йўқ театр ўз жонли меҳригиёси - ижроси билан абадий санъат эканлигини исбот қилди.

Кино ва телевидениенинг равақиға қарамай кейинги йилларда томошабин театрга яна оқиб кела бошлади.

Тўғри, театр санъати асрлар давомида қутининг ичида қолиб кетаверди, янги техник имкониятлар яратилмади. Энди-энди театр томошалари очиқ майдонга чиқа бошлади. Бу эса ўз навбатида режиссёрларга янги имкониятлар яратди. Тўрт деворнинг ичида қолган театр санъати, янги кино санъатининг пайдо бўлишига олиб келди. Драматург ва режиссёр театрда қила олмаган ижод маҳсулини кино санъатида амалга оширди. Кинода воқеалар кўламининг кенглиги, вақт чексизлиги сценарист учун ҳам режиссёр учун ҳам катта шароитларни туг'дирди.

Театрдаги режиссёр билан драматург ҳамкорлиги кино санъатида режиссёр ва сценарий муаллифи ҳамкорлигига айланди. Театрдаги каби кинода ҳам режиссёр фильм муаллифи ҳисобланади. Кинодраматург ўйлаб топган воқеаларни жонлантирадиган, уни кўримли томошага айлантирадиган шахс бу кино режиссёрдир. Театр санъатини синтетик санъат дедик. Кино ҳам театр каби синтетик санъат ҳисобланади. Театрдаги актёр, рассом, бастакор, чироқчи, либосчи, пардозчи, реквизитлар туфайли спектакл бунёдга келса, кинода бундан ҳам мураккаброқ уларга қўшимча тасвирчи-оператор, ассистент, овоз оператори, монтажчи, лаблаштирувчи ва бошқа қатор техник ходимлар туфайли фильм вужудга келади. Ёз демай, қиш демай, кеч демай, кундуз демай машаққатли меҳнат, жуда катта ижодий жамоанинг бирлиги сабабли кинофильм дунёга келади, томошабин юзини кўради. “Тоҳир ва Зуҳра”, “Алишер Навоий”, “Насриддиннинг саргузаштлари”, “Ўтган кунлар”, “Маҳаллада дув-дув гап” каби мумтоз фильмлар мана шундай машаққатлар эвазига бунёд этилди. Наби Г'аниев, Комил Ёрматов, Йўлдош Аъзамов, Малик Қаюмов, Шуҳрат Аббосов кино санъатимизнинг дарг'а режиссёрлари ҳисобланади. Бу режиссёрлар кино санъатининг қонуниятлари, сир-асрорларини яхши билганликлари учун, кинодраматурглар билан ҳаммаслак бўлиб ишлаганликлари учун ана шундай жаҳонга машҳур фильмлар яратдилар. Неча йиллар ўтса ҳам бу фильмларни қайта-қайта кўргинг келаверади. Кино санъатининг ажойиб хислати ҳам мана шунда. У лентага муҳрланган. Тасмада сақланаяпти. Уни такрор ва такрор кўра оламиз. Театр санъатининг фожиаси шундаки, уни ҳар куни муҳрлаб бўлмайди, ҳар кунги жонли ижрони сақлаб қололмаймиз. Бир марта муҳрландими, тасмага туширилдими, шу қолади. Нозирги электрон техника тараққиётини афсуски ўтган аср ўрталаридаги буюк санъаткорлар кўра олишмади. Маннон Уйғ'ур, Мария Кузнесова, Етим Бобожонов, Аброр Нидотовларнинг юксак даражада яратган жонли қиёфа ва спектакллари сақланиб қолмади, айрим хроникадаги лавҳалар, урвоқ кадрларгина хотира сифатида қолди. Театрдаги машҳур

спектакллар айрим сураатлар орқалигина кўз олдимизда гавдаланади, режиссёр ва драматург ҳамкорлигини тасаввур қиламиз.

Оммавий ахборот воситаларининг шаклланиши, электрон техниканинг кескин ривожини театр ва кинога ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Режиссёр ва драматург ҳамкорлигининг янги қирралари очилди. Авваллари театр ва кино санъатида амалга ошмаган мўъжаз фильмлар, кичик новеллалар, узундан- узоқ сериаллар, ҳужжатли экран асарлари, публицистик жанрлар, фильм портретлар, кундалик информатсион кўрсатувлар XX аср мўъжизаси телевидение тўғрисида дунёга келди ва ривож топди. Телевидение ва радио кирмаган хонадон қолмади.

Буюк ёзувчилар буюк режиссёр бўлади, дер эди устозим. Дарҳақиқат Шекспир ҳам, Бальзак ҳам, Лев Толстой ҳам, Абдулла Қодирий ҳам буюк режиссёрлардир. Уларнинг ҳар бир сатри, ҳар бир сахнаси, сўзи замирида ётган фикрлар режиссёр учун катта бир маънавий озуқа, сахналаштиришнинг улкан имкониятларини яратиб беради, тасаввурингизда, кўз олдингизда ўз-ўзидан воқеалар тизмаси жонланиб намоён бўлаверади. Сиз уни муаллиф услубини, олдига қўйган мақсад, ниятларини бузмаган ҳолда рўёбга чиқарсангиз бас, шунинг ўзи етади. Тўғри, режиссёр ижодкор шахс сифатида ўзининг “мен”и, муаллифга муносабати, даврга ҳамоҳанглиги, аввал очилмаган қирраларни асардан топиши, янги ёндашувни замондошга изҳор қилиши, уни ларзага келтириши лозим. Аммо кўпинча режиссёрлар ўзини намоён қилиб, “мен”и бўртиб, муаллифнинг фикри-зикри иккинчи даражали бўлиб қолаётган ҳоллари учраб турибди. Мен мумтоз асарларга ҳар гал янгича ифода топиб янги талқинда томошабинга ҳавола этилган спектаклларни кўриб, ҳайратга тушганман. “Ревизор”, “Намлет”, “Отелло”, “Қутлуг қон”, “Келинлар қўзғолони”, “Қиёмат қарз” шулар жумласидандир. Асарларни сахналаштиришда режиссёр ёзувчининг бирон сўзини ўзгартирмай янги қатлам фикрларни топа билган. Талқинда гап кўп. Режиссёр бир асарни ҳар аснода кўриши, ўзига керакли дурни топиб олиши мумкин. Иккинчи жаҳон урушида Александр Корнейчукнинг “Фронт” асари сахналаштирилган. Асар қаҳрамонлари, совет зобитлари ва аскарлари немисга қарши курашади. “Совет”да қўйилган бу асар ватанпарварлик руҳида тайёрланиб душманга нафрат уйғотган. Айнан шу асарни Германияда сахналаштирилиб биронта сўзини ўзгартирмасдан кўрсатишган. Натижада немис зобитлари ақлли, идрокли, совет зобитлари аҳмоқ, лақма сифатида намоёниш қилинган. Фарқ услубда, ижро оҳангида, талқинда. Демак, асарнинг қўйилишида гап кўп экан. Режиссёр қандай қўйса, томошабинга қандай ҳавола қилса, шундай таассурот қолар экан. Драматург ёзади, муаллиф ҳам ўзи. Лекин сахналаштирилган асар – спектакл муаллифи режиссёрдир. Қоғоздаги муаллиф дарди билан сахнада

жонланган режиссёр дарди ҳамонанг бўлиб, уйг‘унлашиб кетса, маслак бир жойдан чиқса, асар муваффақияти, узоқ умр кўриши шундан бўлади.

Баҳром Раҳмоновнинг “Юрак сирлари” драмаси бўларди. Таниқли бўлмаган драматург, машҳур бўлмаган асар, шу асарга жон ато қилган, уни машҳур қилган режиссёр Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ажойиб шоир Эркин Воҳидов “Олтин девор”нинг қораламасини театрга олиб келганида, унга ишлов берган, кўримли томошага айлантирган, ҳозирга қадар саҳнадан тушмайдиган комедияни вужудга келтирган, шоирни драматург қилган - Тошхўжа Хўжаев бўлади. Ойбекнинг “Қутлуг‘ қон” асарини саҳналаштираётганда, машқ жараёнида залда ўтирган Ойбек саҳнадаги безак, ижро маҳоратини кўриб, ижод жараёнининг кетишига қараб неча бор режиссёр Тошхўжа Хўжаевнинг елкасига қоқиб қойил қолганини, тасаннолар айтганининг шоҳиди бўлганман. Драматург Шароф Бошбековнинг “Темир хотин” асари ёзилганида, қатор театрлар уни саҳналаштирди. Бири комедия, бири фарс қилиб ижро этди. Лекин кулгу тагида ижтимоий фожиа ётганлигини режиссёр Олимжон Салимов илг‘ади. Бир куни Шароф Бошбеков “Маҳкам ака, асаримни Фарғ‘онада Олимжон Салимов кўнглимдагидай саҳналаштирибди”, деб тан олди. Муаллиф дарди, режиссёр дарди бир ердан чиқди. Қарс икки қўлдан деганидай, драматургнинг қочиримларини, кулгу тагида йиг‘и борлигини режиссёр англай билган ва уни моҳирона ижрода рўёбга чиқарган.

Пьеса бирламчи, спектакл иккиламчи ҳисобланади. Атайин саҳнага ёзилган асарлар бор: драма, комедия, трагедия, опера, оперетта, мусиқали драма ва ҳоказолар. Саҳнага мослаштирилган (адаптасия) асарлар ҳам бор: роман, қисса, новелла инсценировкалари.

Бадий асар устида ишлаганда режиссёр биринчи ҳолатда асар мавзуси, г‘ояси, шу кун учун долзарблилиги устида бош қотириши, томошабинга қандай маънавий озуқа бериши ҳақида ўйлаши керак.

Биз биламиз, барча бадий асар - тўқима, ёзувчи, драматург хаёлотига ўйлаб топилган ҳаётин лавҳалар. Бу бадий тўқималар ростга айланиши керак. Бу ўз йўлида муаллиф маҳоратига бог‘лиқ. Муаллиф гоҳ тарихий, гоҳ ижтимоий, гоҳ маиший мавзуга мурожаат қилар экан, инсоний муаммоларни рост, ишонарли қилиб драматургия қонунларига мослаб ёзмаг‘и керак.

Буюк шоир А.С.Пушкин “тўқималаримдан ўз ашкимга чулг‘анаман”, - деб ёзади. Тўқиманинг ростлиги шоирни ларзага солади. Ёзувчи шу бугунги муаммолар ечимини бошқа даврлардан қидиради, мурожаат қилади. Шекспир Англияда содир бўлаётган қусурларга жавобни бошқа асрдан, ўтган замонлардан топади. Абдулла Қодирий ҳам шундай мавзунини ўтган

замонлардан бошлайди. Бадиий тўқима ёзувчи иқтидорига, хаёлот дунёсига бог'лиқ. Бу санъатга хос бўлган хусусиятдир.

Умуминсоний абадий мавзулар, муаммолар бор: муҳаббат, нафрат, ўлим, ҳасад, рашк кабилар ҳеч қачон ўлмайди. Инсоний хислатлар, эзгулик ва ёвузлик, итоат ва такаббурлик, меҳр ва шафқатсизлик, донолик ва нодонлик, сахийлик ва хасислик, инсоннинг барча ҳис-туйғ'улари асарларда ўз ифодасини топсин. Ўткинчи, кундалик мавзулар бор: улар шароитдан, вазиятдан келиб чиқиб ёзилган тезпишар асарлар. Булар тез эскиради ва назардан тушиб қолади.

Яқин ўтмишда ёзилган ва ўша даврни улуг'лаган кўпгина саҳна асарлари ҳозир кераксиз бўлиб қолди. Режиссёр асар танлар экан, мана шу нарсаларга эътибор бериши керак. Бундан ташқари ҳар бир ёзувчининг ўзига хос хусусиятлари, ёзиш услублари мавжуд. Масалан, Ойбекни Абдулла Қаҳҳордан, Абдулла Қодирийни Тог'ай Муроддан тили, услуби, тасвир ифодалари, қиёфалари билан бемалол ажрим қилиш мумкин. Режиссёр ёзувчининг нимага қодир эканлигини, ўзига хослиги нимадалигини, қайси жиҳатлари билан ажралиб туришини аниқлаб олиш лозим. Демак ёзувчи - драматург қаҳрамонлар нимани гапираётганини ёзади, режиссёр қандай гапираётганини очиб беради. Баъзан драматург режиссёрга ёрдам бўлсин учун воқеа содир бўлаётган жойларни ипидан игнасиғача луқмаларда (реплика) тафсилотини беради. Баъзан ёзувчи режиссёрнинг ўзига талқинни ҳавола қилади. Муаллиф руҳиятини, унга яширинган муддаони режиссёр илг'аши, топиши керак бўлади.

А.П.Чехов, М.Горький ўз пьесаларини комедия деб ёзади. Аслида унинг замирида драматик ҳолатлар, фожиалар ётган бўлади. Режиссёр муаллиф ижодини, дунёқарашини, унинг кайфиятини, услубиятини чуқур ўрганган, асарни саҳналаштирганга қадар ўзига хослик томонларини яққол англаган бўлади. Баъзан битта мавзуни бир неча муаллиф ўз ижодида қаламга олади. Масалан, “Лайли ва Мажнун”, “Фарҳод ва Ширин”, “Саббаъи сайёр”, “Садди Искандарий” ва ҳоказолар. Низомий Ганжавий, Алишер Навоий нега бу мавзуларга қўл урган, версиялар турлича, ёндашувлардаги тафовут нимада? Бошқа манбалардаги фарқ ва охир-оқибат режиссёр бу асарни саҳналаштиришдан мақсад шахс сифатида нима демоқчи, қандай янги гап айтмоқчи, мана шу ҳолатлар режада ўз ифодасини топсин. Пьеса адабий маҳсул, уни ўқиш мумкин. Режиссёр унга ҳаёт бағ'ишлайди, мураккаб ижодий жараённи бошдан кечиради. Саҳнада санъат маҳсулини, томошабинга мўлжалланган жонли маҳсулни рўёбга чиқаради. Бу маҳсул – спектакл томошабин виждонини г'улг'улага солсин, қалбини жунбушга келтирсин.

Шу ўринда адабий маҳсулнинг сифати, кўтарган юки, берадиган маънавий озуқаси ҳақида режиссёр муносабатини ўйлаб кўрсак. Сўнгги вақтларда сaҳнани, киноэкрanni, телевизион эфирни ўта жўн, саёз, бир кўримли “асар”лар тўлдириб кетди. Театрга, кинога кирган, телевизорни томоша қилган томошабиннинг ҳафсаласи пир бўлаяпти. Бу нима? Нақий санъатга бўлган талабнинг сусайишими? Томошабин диди ўтмаслашганими? Юксак санъат намуналари қаерда қолди? Бир домлам “сарёг‘ турган жойда маргаринни еб нима қиламиз” , деган эди. Юксак адабий асарлар, ҳақиқий ижод намуналари турган жойда биз ўртамиёна, томошабинга ҳеч нарса бермайдиган “асар”ларни сaҳналаштириб, экранлаштириб, эфирга узатиб нима қиламиз. Менимча ҳақиқий режиссёр бадий асар танлашда, унинг устида ишлашда мана шунга эътибор бериши керак. Агар санъатнинг бурчи юксак савияли баркамол инсонни тарбиялаш бўлса режиссёр келгуси авлод олдида, унинг дунёқараши, савияси олдида ўта масъул эканлигини ҳеч қачон унутмаслик керак.

Назорат саволлари

1. Спектаклнинг жанри қандай аниқланади?
2. Режиссёр учун муаллиф услубини аниқлаш қандай аҳамиятга эга?
3. Трагедия жанрини ўзига хос хусусиятларни изоҳланг.
4. Комедия жанри қандай ўзига хос хусусиятларга эга?
5. Драма нега афоризм даражасидаги фикрлар мажмуаси дейилади?
6. Жанр тушунчасини қандай изоҳлайсиз?
7. Режиссёр ўз спектаклида жанр хусусиятларини ўзгартира оладими?
8. Мавзунинг долзарблиги қандай аниқланади?
9. Г‘оянинг замонавийлиги нималарда акс этади?
10. Спектаклнинг асосини нега режиссёрлик талқини ҳал қилади?

Адабиётлар рўйҳати

1. Арасту. Поэтика. Янги аср авлоди, 2016
2. Усмонов Р. Режиссура. Т.:Фан, 1997.
3. Салимов О. Касбим режиссёр. – Т: Фан, 1997
4. Азизов Т. Менинг режиссёрлик ишларим. – Т.: Консалт, 2008.
5. Исроилов Т. Режиссура. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

IV. АМАЛИЙ МАШГ‘УЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

3-амалий машг‘улот. Бадий талқинда театр жамоасининг ижодкорлик қудрати намоён бўлиши (2 соат).

Ишдан мақсад: Театр жамоасининг ижодкорлик қудратини ўрганиш ва баҳолашдан иборат.

Масаланинг қўйилиши: тингловчилар актёрлик таълим тизимидаги ўрнини бевосита малакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий ислоҳотларнинг амалга оширилиши билан бог‘лиқ ҳолда белгиланиши бўйича амалий кўникмаларини намоёиш этадилар.

Ишни бажариш учун намуна

Соҳанинг SWOT таҳлили. Глобаллашув жараёнида ижтимоий-маданий ҳаётдаги ўзгаришлар тенденцияси ва истиқболли режасини тадбиқ этиш. Тингловчилар гуруҳларга бўлиниб, “Бадий талқинда театр жамоасининг ижодкорлик қудрати намоён бўлиши” мавзусида SWOT таҳлилни амалга оширадилар. Гуруҳлар ўз чиқишларида ҳар бир пункт бўйича билдирилган фикрларни таҳлилий асослаб, илмий башаротларини ифода этадилар. Гуруҳларнинг муаммони аниқ кўрсатиши ва келажакни башорат қилишдаги таҳлилий ёндошувлари бошқа гуруҳлар томонидан баҳоланади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Ушбу методнинг таълим жараёнида қўлланиши муаммони турли ракурсларда кўриш, унинг ечимига доир атрофлича изланишлар олиб бориш кўникмасини шакллантиради. Натижада талабада мустақил фикрини билдириш, ўз қарашларини ҳимоя қилиш ва энг муҳими танқидий тафаккурини ривожлантириш имконияти пайдо бўлади. Бундан ташқари мазкур метод талабани жамоада ишлаш кўникмасини ривожлантириб, гуруҳда лидерларнинг кашф қилиш, пассивликдан активликка олиб чиқиш мақсадларини рағбатлантиради.

2-амалий машғулот. Режиссура тарихида наъмуна даражасида эътироф этилган талқинлар таҳлили (4 соат).

Ишдан мақсад: наъмуна даражасидаги спектаклларни танлаб олиш ва уларнинг таҳлилини ўтказиш

Масаланинг қўйилиши: Тингловчилар кичик гуруҳларга бўлиниб, ҳар бир гуруҳ “Режиссёр” сўзи мисолида синквейн ечадилар. Гуруҳлар ўз мулоҳазаларини ўқиб эшиттириб, оғзаки таҳлил орқали ўзаро фикр-мулоҳаза алмашади.

Ишни бажариш учун намуна

Синквейн

- ▶ _____ От (существительное или местоимение)
- ▶ _____ Сифат (прилагательные)
- ▶ _____ Фейл (глагол)
- ▶ _____ Ибора-гап (фраза)
- ▶ _____ Синоним ёки резюме

Мазкур метод назарий асосни мустаҳкамлаш, янги маълумотларни пухта ўзлаштириш мақсадларига хизмат қилади. Ушбу метод ёрдамида талабаларнинг ўқув материални ўзлаштирганлик даражасини аниқлаш,

мавзу доирасида кўникма ва малакаларини назорат қилиш ҳамда баҳолаш
имконияти кенгайтирилади.

V. КЎЧМА МАШҒУЛОТ

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

1-КЕЙС.

Педагогика бўйича яратилган адабиётларни ўрганиш шунинг кўрсатдики, уларда —Таълим жараёни тушунчасининг моҳияти турлича ёритилган.

Таълим жараёни – бу:

1. Ўқувчиларга билимларни бериб, уларда кўникма, малакаларни бериш орқали у ёки бу даражада уларнинг ўзлаштирилишини таъминлаш (ўқитиш)га қаратилган фаолият.

2. Ўқувчилар томонидан БКМнинг ўзлаштирилиши (ўқиши)ни таъминловчи жараёнини бошқаришга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги фаолияти (чунки ўқитиш ва ўқитиш – таълимнинг ўзаро алоқадор ва ўзаро шартланган томонларидир).

3. Ўқитувчининг ўқувчилар томонидан БКМни онгли ва пухта ўзлаштирилишига йўналтирилиб, бу жараёнда билимларнинг мустаҳкамланиши, ақлий ва жисмоний меҳнат маданияти элементларини ўзлаштириш, дунёқарашни бойитиш ва ўқувчилар хулқ-атворининг шаклланишини таъминловчи раҳбарлиги ва ҳаракатларининг изчиллиги.

4. Ўқувчиларнинг ўқитувчи раҳбарлигида БКМни ўзлаштириш, қобилиятларини ривожлантириш ва дунёқарашларини шакллантиришга қаратилган фаол билиш фаолияти.

Саволлар:

1. Улардан қайси бири таълим жараёнининг моҳиятини тўла ёритади?
2. Фикрингизни қандай асослайсиз?

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқланг.
3. Аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил) ни ажратинг.
4. Ана шу омиллар асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейси ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.

2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.

3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.

4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.

5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Мазмунига кўра барча таърифлар ҳам таълим жараёнининг моҳиятини ёритишга хизмат қилади. Бироқ, муайян фан ҳар бир категория бўйича ўзининг аниқ терминологиясига эга бўлиши, тушунчалар воқеа, ҳодиса ёки жараённинг умумий тавсифини, объект ва предметларга хос муҳим белгиларни ёритишга хизмат қилиши зарур.

2. Келтирилган таърифлар асосида тегишли жараёнга хос умумий тавсифлар негизида тушунчани қўйидагича шарҳлаш мақсадга мувофиқ: таълим жараёни – ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ташкил этилган ҳолда илмий билим, уларни амалиётда қўллаш кўникма, малакаларини ўзлаштиришга йўналтирилган педагогик жараён.

2-КЕЙС

.Биринчи синфда ўқиётган Дилшод шеърни ифодали ўқиб бергани учун —беш баҳо олди. Ўқитувчи уни бунинг учун мақтади. Дилшод уйга қайтгач, шошганича, бу хабарни ойисига айтди. У, ҳатто, ўзи ёд олган шеърни ойисига ҳам ўқиб бермоқчи бўлди. Аммо, ойиси Дилшоднинг хабарини совуққонлик билан тинглади ва ўғ‘лига қайрилаб ҳам қарамасдан деди:

- Беш олдингми? Жуда соз, баракалла, - энди овқат тайёрлашимга халақит бермагин-да, ўйнаб кел!

Дилшод тушлик ҳам қилмай кўчага чиқиб кетди.

Саволлар:

1. Вазиятни қандай баҳолайсиз?
2. Дилшоднинг онаси тарбиянинг қайси тамойилларига зид иш қилди?
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига қандай таъсир ўтказади.

Тингловчилар учун кўрсатмалар:

1. Кейс моҳиятини етарлича англаб олинг.
2. Берилган манбаларга таянган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқланг.
3. Аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган, энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратинг.
4. Ана шу тамойил (тамойиллар) асосида ечимни асослашга уринг.
5. Ечимни баён этинг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи тарбия тамойилларини аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган тарбия тамойиллари орасидан муаммога барчасидан энг муҳим тамойил (ёки иккита тамойил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган тарбия тамойили (иккита тамойил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими

1. Ниҳоятда ёқимсиз вазият. Онаси Дилшоднинг мактабга қандай бориб келганлиги билан ҳам қизикмади.
2. Дилшоднинг онаси тарбияда боланинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олиш, тарбия жараёнида рағбатлантириш тамойилларига зид иш қилди.
3. Шу каби вазиятлар Дилшоднинг тарбиясига салбий таъсир ўтказади, аста-секин унда қўрслик, бефарқлик, ўз-ўзини паст баҳолаш, ўзига ва атрофдагиларга ишонмаслик каби хислатлар шаклланади.

3-КЕЙС.

1. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шаклларни аниқлаш.
2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали методларни танлаш.
3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришга хизмат қилувчи тарбия воситалари белгилаш.

Тингловчилар учун методик кўрсатмалар

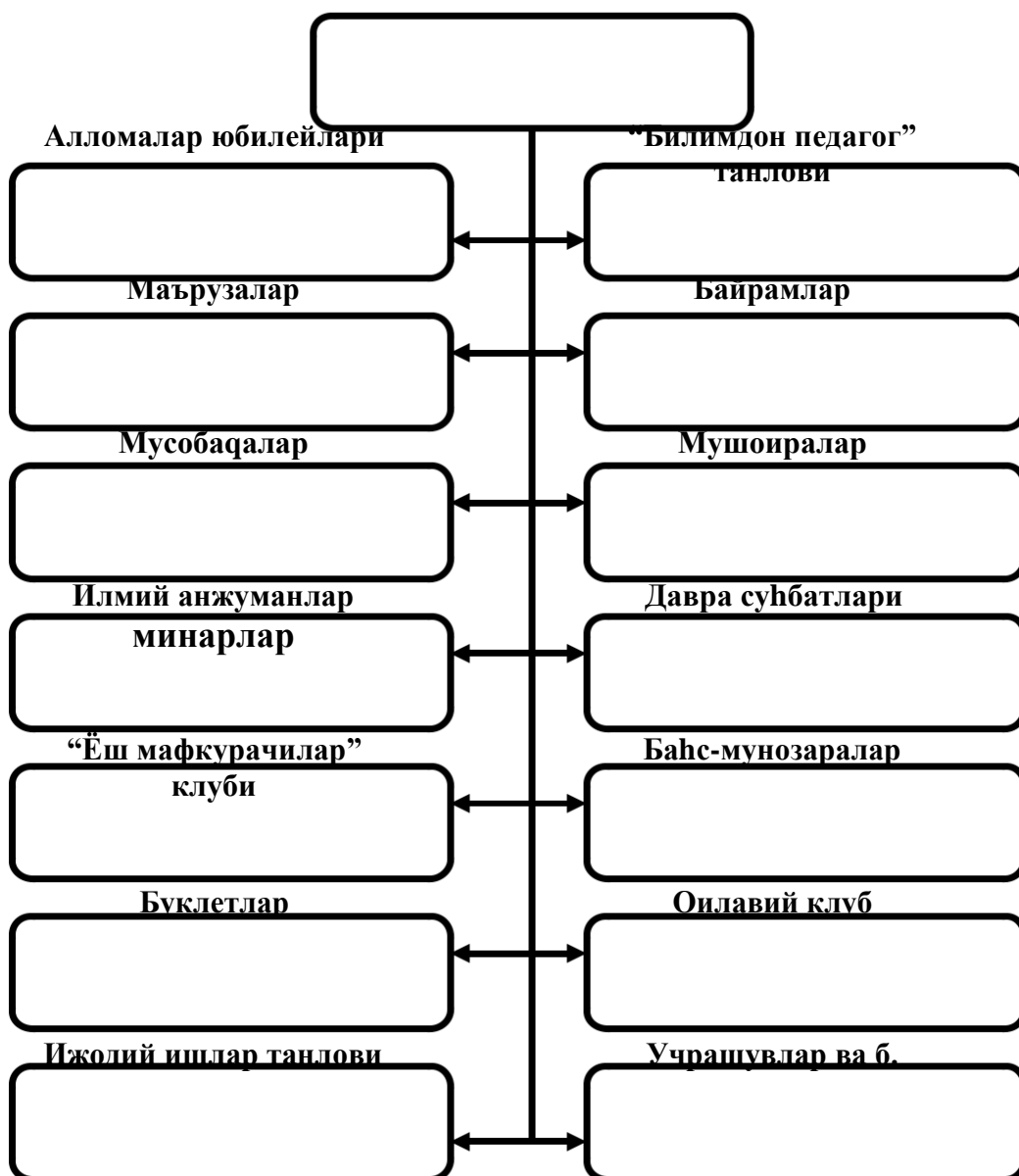
1. Тегишли адабиётлардан шакл, метод ва восита тушунчалари қандай маъно англатишини ёдга олинг.
2. Оиланинг тарбиявий имкониятлари ва шахс маънавиятини шакллантириш жараёнларининг моҳиятини чуқур ўрганинг.
3. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситалар аниқланг.
4. Оиланинг тарбиявий имкониятлари асосида талабалар маънавиятини юксалтиришда самарали бўлган шакл, метод ва воситаларини тизимлаштиринг.
5. Кўзгазма методи ёрдамида оила тарбиясининг талабалар маънавиятини юксалтиришдаги самарали шакл, метод ва воситалари асосида плакат ишланг.

Кейсни ечиш жараёни:

1. Талабалар кейс моҳиятини у билан икки-уч марта танишиш орқали, шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда етарлича англаб олади.
2. Талаба шериги (жуфтликда), гуруҳдошлари (кичик гуруҳларда) ёки жамоадошлари (жамоада) билан муҳокама қилган ҳолда муаммонинг ечимини топишга хизмат қилувчи омилларни аниқлайди.
3. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) аниқланган омиллар орасидан муаммога барчасидан кўпроқ даҳлдор бўлган омил (ёки иккита омил)ни ажратиб олади.
4. Талаба (жуфтлик, кичик гуруҳ, жамоа) ечимни ажратиб олинган омил (иккита омил) асосида баён этади.
5. Ечим индивидуал, кичик гуруҳлар ёки жамоа иштирокида муҳокама қилинади.

Ўқитувчининг ечими
1-топшириқ бўйича

Шакллар

VII. ГЛОССАРИЙ

VI. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Актёрликка оид маҳорат фанлари	ташкилий ва бадий мақсадларга эришиш учун талабалар ва шу соҳанинг вакилларига бериладиган сабоқлар соҳага мўлжалланган дарслар ОТМ ёки ташкилотнинг қарори билан белгиланади.	an integrated management process which sees mutually satisfying exchange relationships with customers as the route to achieving organizational and artistic objectives
Режиссёрликнинг ўзига хос тенденциялари	Маълум бир кинофильм ёки спектаклни намойиши ёки тайёрланишига қаратилган сценарий асосида яратилаётган бадий асарни намойиш этишда зарур бўладиган қонун-қоидалар.	an economical and cultural relationship system of fine and applied arts, where artwork's supply and demand are formed, aesthetic price and material value are assessed
Режиссёр	Спектакл ёки кинофильм сажналаштиришга маъсул бошлиқ ёки раҳбар.	a process of buying and selling goods or services by offering them up for bid, taking bids, and then selling the item to the highest bidder.
Интерпретация	Киноасар ва спектаклни олиниш жараёнини тезлаштиришга хизмат қилувчи муҳим омил.	the variables, such as price, promotion, and service, managed by an organization to influence demand for a product or service
Кинокампания	Турли хилдаги кинофилмларни ишлаб чиқарувчи ва улар устидан бевосита назорат қилувчи давлатга қарашли ёки хусусий ташкилот.	it's not only organisation's successful operation in the past, but also a result of activity condition in the present and future
Саҳна декорацияси	Кино ёки спектаклни намойиш қилишга керак бўладиган қурилмалар мажмуасига айтилади.	feasible consumers, possible consumers
Антракт	Актёрларга фильм ёки спектаклни намойиш оралиғида дам олиш учун бериладиган танаффус.	the general impression that a person, organization, or product presents to the public
Саҳналаштириш	Асарнинг мазмун моҳиятидан келиб чиқиб унга муносиб актёрларни танлаб намойиш қилишга таёрланиш жараёни.	the establishment of objectives and the formulation, evaluation and selection of policies, strategies, tactics and actions required to achieve them

Афиша	конофильм ёки спектаклни намоёиши намоёиши қачон бўлиши тўғ'рисидаги томошабинларга хабар етказишни одатий усулига айланган қоғ'оз воситаси.	a strategy indicating the specific target markets and the types of competitive advantages that are to be developed and exploited
Фон	Кинофильмлар ёки спектакл тайёрланиш жараёнида сахна ва иншоатларга бериладиган тасвир ранги у кино нуфузи ва савиясини ҳам белгилайди.	a paid form of non-formal communication that is transmitted through mass media such as television, radio, newspapers, magazines, direct mail, public transport vehicles, outdoor displays and Internet
Имидж	Сахнада рол ижро этаётган актёрнинг одатий соч турмаги ёки кийимлардан фойдаланиши.	a person or company that buys and sells works of art
Сюжет	Асарни кейинги сахна курунишлари билан бог'лашга хизмат қилувчи бадиий сар унсурларидан бири	the practice of creating, promoting, or maintaining goodwill and a favourable image among the public towards an institution, public body
Роль	Актёрга бажарилиши керак бўлган ижро воситаси у сценарийда қандай бўлса шу тарзда амалга оширилиши лозим.	the giving out of information about a product, person, or company for advertising or promotional purposes
Продюссер	Фильм ёки спектаклни бошдан охиригача инвентарлар ва актёрларни моддий қўллаб-қуватловчи раҳбар.	a strongly felt aim, ambition, or calling

VIII. АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президентининг асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуг‘ халқнинг иши ҳам улуг‘, ҳаёти ёруғ‘ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд.– Т.: Ўзбекистон, 2019. – 400 б.
4. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4-жилд.– Т.: “Ўзбекистон”, 2020. – 400 б.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 20 январда қабул қилинган “Маданий фаолият ва маданият ташкилотлари тўғ‘рисида”ги ЎРҚ-668-сонли Қонуни.
3. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда қабул қилинган
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 феврал “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Наракатлар стратегияси тўғ‘рисида”ги 4947-сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 8 майдаги Оммавий ижрога мўлжалланган драматик, мусиқали ва мусиқали-драматик асарлар яратганлиги учун муаллифлик ҳақини тўлаш тартиби тўғ‘рисида низоми
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги “Ўзбекистон Республикасида маданият ва санъат соҳасини инновацион ривожлантириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида” ги ПҚ-3920-сон Қарори.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февральдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида” ги ПҚ-4584-сон Қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябр “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғ‘рисида”ги ПФ-5544-сонли Фармони.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 август “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғ‘рисида”ги ПФ-5789-сонли Фармони.

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябр “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғ‘рисида”ги 797-сонли Қарори

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябр “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғ‘рисида”ги ПФ-6097-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 25 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 30 ноябр “Республикада айрим давлат театрлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғ‘рисида”ги 754-сонли Қарори.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 20 сентябр “Томоша» болалар мусиқий театр-студияси фаолиятини янада такомиллаштириш тўғ‘рисида”ги 754-сонли Қарори.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 19 август “Кинематография соҳасидаги айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиqlаш тўғ‘рисида”ги 695-сонли Қарори.

16. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 27 июн “Халқаро сирк санъати фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғ‘рисида”ги 535-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 14 июн “Ўзбекистон Республикасида кинотуризмни жадал ривожлантириш ва мамлакат кино жозибadorлигини кенг тарғ‘иб қилиш чора-тадбирлари тўғ‘рисида”ги 499-сонли Қарори

18. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 май “Ўзбекистон Республикаси маданият вазирлиги ҳузуридаги халқаро фестиваллар дирекцияси фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғ‘рисида”ги 444-сонли Қарори

19. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 30 мартдаги “Давлат театрлари ва концерт-томоша муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғ‘рисида”ги 329-сонли Қарори

20. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 18 апрелдаги “«Дийдор» ёшлар экспериментал театр-студияси» фаолиятини ташкил этиш тўғ‘рисида”ги 266-сонли Қарори

21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 декабрдаги “Фильмнинг оммавий намоишини амалга ошириш учун бир марталик рухсатнома бериш тартиби тўғ‘рисидаги низомни тасдиqlаш ҳақида”ги 1012-сонли Қарори

22. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 21 ноябр “Қорақалпоғ‘истон Республикаси, вилоятлар ва тошкент шаҳрида

ёшларни маданият ва санъат муассасаларига кенг жалб этиш орқали уларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил қилиш тизимини янада ривожлантириш тўғ‘рисида’ги 923-сонли Қарори

III. Махсус адабиётлар

1. Арасту. Поэтика. Янги аср авлоди, 2016
2. Усмонов Р. Режиссура. Т.:Фан, 1997.
3. Салимов О. Касбим режиссёр. – Т: Фан, 1997
4. Азизов Т. Менинг режиссёрлик ишларим. – Т.: Консалт, 2008.
5. Исроилов Т. Режиссура. – Т.: Янги аср авлоди, 2010.
6. Абдусаматов Н. “Драма назарияси”. Т.: G‘афур G‘улом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 2000 й.
7. Абдусаматов Н. “Саҳна сардори”. “Шарқ” нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси бош таҳририяти. 2003 й.
8. Александр Митта. Кинода режиссура ва драматургия.-Т.. 2014.
9. Андрей Ангелов. Практическая режиссура кино. –М.; Lennex Corp, 2018. -200 с.
10. Гулобод Қудратуллоҳ қизи, Р.Ишмухамедов, М.Нормуҳаммедова. Анъанавий ва ноанъанавий таълим. – Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази” нашриёти, 2019. 312 б.
11. Джуманов И. Бадиий сўз маҳорати.-Т., 2015.-157 б.
12. Зуфаров У. Саҳна талқини ва таҳлил.-Т.:Муסיқа, 2007.
13. Исмоилов А, Усмонов Ш, Исмоилов Д, “Саҳна ҳаракати ва жанги”. Т.: Наврўз, 2015.-265 б.
14. Маҳмудов Ж. Актёрлик маҳорати. ЎзДСМИ, 2005.
15. Қодиров М. Ўзбек театри тарихи. Т.: Ижод дунёси, 2003.
16. Олий таълим тизимини рақамли авлодга мослаштириш концепсияси. Европа Иттифоқи Эрасмус+ дастурининг кўмагида. https://hiedtec.ecs.uni-ruse.bg/pimages/34/3._UZBEKISTAN-CONCEPT-UZ.pdf
17. Расулов С. Экран санъатида тасвирий ечим ва унинг асослари.-Т. ЎзДСМИ, 2008.-172 б.
18. Сайфуллаев Б., Маматқосимов Ж. Актёрлик маҳорати. -Т.: Фан ва технология, 2012.
19. Станиславский К.С. Актёрнинг ўз устида ишлаши. Т.Хўжаев таржимаси С.Муҳамедов муҳаррирлигида. Т. Янги аср авлоди. 2010.
20. Туляходжаева М., Қозоқбоев Т. Драма назарияси.-Тошкент ЎзДСМИ, 2014.

21. Andrew Paquette. An Introduction to Computer Graphics for Artists.- Springer Publishing Company, Incorporated, USA 2013.
22. David Spencer “Gateway”, Students book, Macmillan 2012.
23. English for Specific Purposes. All Oxford editions. 2010, 204.
24. Lindsay Clandfield and Kate Pickering “Global”, B2, Macmillan. 2013. 175.
25. Mitchell. H.Q. , Marileni Malkogianni “PIONEER”, B1, B2, MM Publiciations. 2015. 191.
26. Mitchell. H.Q. “Traveller” B1, B2, MM Publiciations. 2015. 183
27. Steve Taylor “Destination” Vocabulary and grammar”, Macmillan 2010.

IV. Интернет сайтлар

1. <http://edu.uz>
2. <http://lex.uz>
3. <http://bimm.uz>
4. <http://ziyonet.uz>
5. <http://www.dsmi.uz>.
6. <http://www.kino-teatr.ru>
7. <http://artyx.ru/>